

КУРС ЛЕКЦІЙ З

ДИСЦИПЛІНИ

ПЕДАГОГІКА

ТВОРЧОСТІ

Рівне-2023

Курс лекцій з Педагогіки творчості: навчальний посібник для здобувачів другого (магістерського) рівня вищої освіти спеціальності 013 Початкова освіта. Укладач: Яковишина Т. Рівне: РДГУ, 2023. 65 с.

Рецензенти:

Мельничук Л., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти Міжнародного економіко-гуманітарного університету імені академіка С. Дем'янчука

Суржук Т., кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та методик початкової освіти Рівненського державного гуманітарного університету

Тема 1

Сутність педагогічної творчості та її роль у педагогічному процесі

Мета лекції: розкрити основні теоретичні положення теми лекції, з'ясувати сутність понять «творчість», «творче мислення», виокремити методологічні засади педагогіки творчості як галузі загальної педагогіки.

План лекції:

1. Сутність поняття «творчість».
2. Педагогічна творчість як предмет педагогіки творчості.
3. Концептуальні засади визначення педагогічної творчості.
4. Завдання сучасної педагогіки творчості.
5. Міжпредметні зв'язки педагогіки творчості з іншими науками.
6. Творчість і майстерність.

Основні дефініції теми: «творчість», «творча діяльність», «педагогічна творчість», «творча педагогічна діяльність», «педагогіка творчості», «принципи педагогіки творчості».

ЛІТЕРАТУРА

Чи не заважають учні творчому вчителю? Творча педагогічна діяльність як чинник психотравматизації вчителя. *Гуманітарні науки*. 2005. №2. С.105-110.

Бугрій О. Творчість у педагогічній діяльності. *Вища школа*. 2009. №4. С.87-92.

Гузан І., Філик Н., Кухарчук Л. Вершини педагогічної. *Початкова школа*. 2009. №11. С.60.

Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. Моляко, О. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.

Кичук Н. От творчества учителя к творчеству ученика: Пособие для студ. пед. ун-тов. Измаил: Измал. пед. ун-т., 1992. 95 с.

Сисоева С. Педагогічна творчість: монографія. Київ: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. 150 с.

Сисоева С. Творча педагогічна діяльність учителя. *Обдарована дитина*. 2005. №4. С.6-14.

Степаненко О. Особистісні та професійні якості творчого педагога. *Нова педагогічна думка*. 2007. №4. С.82-90.

Чернишов О. Творчий обдарований учитель – учитель майбутнього. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2009. №6. С.18-21.

1. Сутність поняття «творчість»

Історія наук про людину та її розвиток містить багато прикладів, спроб розкриття людської сутності, прагнення людини до духовного зростання, до самовдосконалення. Більшість гуманітарних наук намагається проаналізувати механізми вдосконалення тих чи інших якостей людини, груп людей та суспільства в цілому. Отже, проблема визначення головних особистісних рис, які є запорукою розвитку та вдосконалення людиною власної сутності, – це глобальна проблема, що розглядають не лише безпосередні науки «про людину» – психологія, педагогіка, філософія, соціологія, а й багато інших. Спроби пізнати онтологію духовного зростання, становлення особистості сягають давнини (Аристотель, Платон, Г. Сковорода, Г. Гегель, І. Кант та ін.).

Роль творчості в житті людини можна розглядати з кількох позицій: еволюційної, соціальної, особистісної, регулятивної, з позицій евристичного підходу та інших. Здатність окремих людей до творчості підвищує адаптивність людства в цілому. Науково-технічна творчість відкриває людям нові шляхи для оволодіння все новими й новими ресурсами життєзабезпечення. Досягнення науки й техніки створюють матеріальне

підгрунтя людської культури. З розвитком науково-технічного прогресу змінюється й людина, з'являється духовний компонент культури, який розвивається у мистецькій творчості. Але регуляцію всіх життєвих процесів людини не можна звести до творчості, існують й інші види діяльності, які займають свої ніші на різних рівнях життєзабезпечення. Творчі особистості – першопрохідці, які відкривають щось нове, і щось з цього нового часто виявляється корисним і потрібним, а якісь зусилля виявляються марними.

Хоча потреба у творчості притаманна кожній людині, саме рівнева організація соціальних ніш і своєрідні, стихійні, саморегулюючі соціальні квоти створюють певні обмеження у розвитку творчих здібностей людей. Дехто досягає високого рівня творчості, а інші, наштовхуючись на соціальну конкуренцію, шукають і знаходять шляхи розвитку в інших соціальних нішах.

Суспільству потрібні не лише творчі люди. Окремі галузі вимагають інших якостей і здібностей, наприклад, сумлінного виконання рутинної роботи і виконавської дисципліни. Але елементи творчості містяться в будь-якій людській діяльності, за незначними винятками. Вони дають змогу людині, яка живе у сучасному динамічному світі, шляхом перенесення творчих стратегій легше оволодівати все новими й новими видами діяльностей. При цьому накопичується творчий потенціал, який готовий розкритися, як тільки виникне життєва необхідність у цьому.

Творча самореалізація в широкому сенсі становить основну якість, невід'ємну характеристику психічно здорової людини. Так, за А. Маслоу, психічно здорова людина – це щаслива людина, яка живе в гармонії з собою, не відчуває внутрішнього розладу, захищається, однак першою не нападає, любить навколишній світ, людей і творчо працює, реалізуючи свої здібності й обдарованість.

Творчість – це не лінійний процес, у ньому бувають підйоми, спади, плато. Найвищий кульмінаційний творчий стан – натхнення. Це стан найвищого піднесення, коли пізнавальна й емоційна сфери поєднані і спрямовані на розв'язування творчої задачі. Людину в стані творчого натхнення нібито несе «потік», вона не все усвідомлює у своїх діях, не завжди може сказати, скільки минуло часу (година, день, доба). Нерідко з перебуванням у стані творчого натхнення пов'язане й виникнення інсайтів, осяяння.

Творчість – діяльність людини, спрямована на створення якісно нових, невідомих раніше духовних або матеріальних цінностей (нові твори мистецтва, наукові відкриття, інженерно-технологічні, управлінські чи інші інновації тощо). Необхідними компонентами творчості є фантазія, уява, психічний зміст якої міститься у створенні образу кінцевого продукту (результату творчості).

Людина, яка перебуває у стані творчого натхнення, має сильний вплив на інших людей, часто може переконати їх, схилити до своєї думки, ідеї, повести за собою. Особистісну властивість, що надає можливість такого

ситуативного впливу на інших, пов'язаного з власним натхненням, називають харизмою.

Складність створення теоретичної моделі творчої особистості зумовлена такими чинниками: 1) факт маловідомого вивчення феномену творчості та неможливості повного дослідження процесів творчості для сучасної науки завдяки залученню в цей процес не тільки свідомості, а й підсвідомої роботи мозку; 2) існування великої кількості теорій та поглядів на творчу особистість як синтез певних якостей; 3) неповторність та унікальність особистості в сукупності всіх психометричних проявів; 4) вплив багатьох чинників на психічні, біологічні, фізіологічні процеси, які відбуваються в організмі людини. Тому процес всебічного розвитку не означає його однаковості в різних людей. На нашу думку, розвиток особистості повинен приводити до гармонізації особистості, її можливості повинні узгоджуватися з її якостями, що розвиваються, сам розвиток повинен приносити особистості глибинне задоволення процесом і результатами цього розвитку.

Визначенню поняття *творчої особистості* у вітчизняній філософській, педагогічній та психологічній літературі приділяли та приділяють сьогодні ще більше уваги (Ю. Азаров, Б. Ананьєв, В. Андрєєв, Ю. Бабанський, С. Бондаренко, Р. Грановська, В. Загвязинський, І. Зязюн, В. Кан-Калик, Н. Кичук, Л. Лузіна, В. Моляко, М. Нікандров, Я. Пономарьов, М. Поташник, Л. Рувинський, Н. Гализіна, С. Сисоева, В. Сухомлинський, В. Цапко, Р. Шакурор та ін.).

Творча, або креативна, особистість відзначається перш за все такими *особливостями*, як здатність бачити сутність проблеми, готовність відкласти знайдене рішення та шукати нове, толерантність до невизначеності, прагнення до оригінальності, інформованість та достатньо високий рівень базових знань, працьовитість, самокритичність і низький рівень соціального конформізму.

Творча особистість – це особистість, у якій поєднується внутрішня потреба творити із розумінням суті справи, знаннями та вміннями, відповідною обдарованістю.

Творчі здібності включають:

1) специфічний вид пізнання з використанням ускладненого наслідування і здатності кардинально міняти мислительну установку під вирішення проблем;

2) володіння евристиками, що приводять до виникнення нових ідей. наприклад використання контрінтуїтивного підходу;

3) стиль роботи, що характеризується здатністю концентрації уваги, умінням відкладати проблеми вбік і високою мірою енергійності.

Творчі люди здатні продукувати велику кількість ідей, схильні до широких узагальнень, можуть приймати рішення в умовах неповної інформації, відзначаються особливою «інтелектуальною безстрашністю»

(можуть висловлювати певні ідеї навіть тоді, коли немає абсолютних доказів їхньої правильності). Через особливості свого інтелекту творчі люди відзначаються почуттям гумору, вони цінують гумор і надзвичайно чутливі до комічного. Почуття гумору пов'язане з особливою розкутістю, свободою мислення, легкістю асоціювання.

Творчі особистості почуваються комфортно у складних невизначених ситуаціях, вони, на відміну від загалу, не поспішають виносити категоричні оцінки, уникають стереотипних суджень, відзначаються здатністю оперувати нечітко визначеними поняттями.

Отже, творча особистість – це цілісна людська індивідуальність, яка виявляє розвинені творчі здібності, творчу мотивацію, творчі вміння, що забезпечують їй здатність породжувати якісно нові матеріали, технології та духовні цінності, що в більшій чи меншій мірі змінюють на краще життя людини.

Інтегрування України до європейського освітнього простору зумовлює потребу підготовки кваліфікованих і конкурентоспроможних фахівців, готових не лише сприймати та опрацьовувати інформацію, а й самостійно опановувати необхідними знаннями. Ця обставина привела до стрімкого розвитку педагогіки творчості, яка з роками набуває рис самостійної наукової дисципліни.

2. Педагогічна творчість як предмет педагогіки творчості

Педагогіка творчості займає особливе місце серед різних видів творчості, оскільки саме вона визначає вектори динамічного розвитку всіх творчих процесів людства. Метою і результатом педагогіки творчості є творчий розвиток людини, який передбачає розвиток креативності кожної людини й поступове формування в неї здатності до творчості – інтегральної якості особистості, що об'єднує спрямованість й мотиви, творчі вміння й психічні процеси, характерологічні якості особистості, які забезпечують людині успіх у творчості і піднімають її діяльність до творчого рівня.

Педагогіка творчості – це галузь загальної педагогіки, яка вивчає закони та закономірності: формування творчої особистості, розвитку та саморозвитку її творчих можливостей в процесі освіти та навчання; створення психолого-педагогічних умов для прояву творчого потенціалу особистості в суспільно-корисних і індивідуально-значущих для неї видах життєдіяльності.

Як і будь-яка наука, педагогіка творчості має свій об'єкт і предмет дослідження, закони та закономірності, методологічну основу, основні категорії, принципи, міжпредметні зв'язки тощо.

Об'єкт педагогіки творчості – творча взаємодія учасників педагогічного процесу.

Так, **предметом педагогіки творчості** є процес формування творчої особистості дитини в її освітній взаємодії з педагогом, учнями, батьками. У цьому процесі власні можливості як учня, так і педагога розвиваються й

набувають об'єктивного характеру, відбиваючись у конкретних якостях і особливостях їх особистостей. Саме тому процес формування творчої особистості учня неможливо відокремити від творчого розвитку того, хто його навчає й виховує. Цей процес є не тільки сукупністю послідовних і взаємопов'язаних дій педагога й учнів, спрямованих на свідоме й міцне засвоєння системи знань, умінь, навичок, формування світогляду учнів, культури поведінки тощо, а й сукупністю послідовних і взаємопов'язаних «перетворень» у їх творчому розвитку: мотивації, характерологічних особливостях, творчих уміннях, психічних процесах, що сприяють успіху людини у творчій діяльності.

Педагогічний закон – це об'єктивний, необхідний, загальний і суттєвий зв'язок між завданнями, змістом, методами педагогічного процесу і його результатами, які виявляються у якісній зміні знань, умінь, а також переконань і поведінки вихованців. З одного боку, в педагогіці творчості як і в загальній педагогіці, функціонують загальні закони розвитку і виховання людей, закони і закономірності педагогічного процесу, а з іншого, діють закони і закономірності, притаманні творчому процесу. Їх слід вважати специфічними для формування творчої особистості.

Закони педагогіки творчості:

- закон розвиваючої взаємодії;
- закон фасилітаційного режиму педагогічного впливу;
- закон взаємозумовленості розвитку суб'єктів педагогічного процесу;
- закон неперервної творчої реалізації та самореалізації особистості.

Основні поняття (категорії) педагогіки творчості.

Творчість – це:

- ✚ створення нового (енциклопедичний словник Брокгауза і Ефрона);
- ✚ діяльність зі створення якісно нового, що вирізняється неповторністю, оригінальністю та суспільно-історичною унікальністю. Творчість специфічна для людини, тобто завжди передбачає творця – суб'єкта творчої діяльності (енциклопедичний словник);
- ✚ процес людської діяльності зі створення якісно нових матеріальних і духовних цінностей (філософський словник);
- ✚ діяльність, результатом якої є створення нових матеріальних або духовних цінностей (психологічний словник);
- ✚ свідомо, цілеспрямована, активна діяльність людини, спрямована на пізнання та перетворення дійсності, створення нових, оригінальних предметів, витворів тощо, які ніколи ще не існували, з метою вдосконалення матеріального та духовного життя суспільства (педагогічний словник);
- ✚ складне і водночас комплексне явище, зумовлене всім розмаїттям соціально-психологічних і психолого-фізіологічних передумов;
- ✚ умова становлення, самопізнання і розвитку особистості; важлива форма людської практики, активізації потенціалу суб'єкта в процесі особистісних змін.

Творча діяльність – це:

- ✚ засіб реалізації творчих можливостей особистості (С. Сисоєва);
- ✚ абсолютний стан або засіб існування її соціальної сутності (С. Батенін, Б. Ананьєв, М. Каган, В. Овчинніков);
- ✚ основні напрями творчості в діяльності вчителя: вдосконалення змісту навчання; розробка методу навчання; творчість в організації навчальної діяльності учнів (В. Андрієвська)

Педагогічна творчість – це:

- ✚ цілеспрямована діяльність спеціаліста, що сприяє творчому розвитку кожного учня та передбачає використання нових освітніх технологій з урахуванням індивідуальних особливостей учнів, уміння діагностувати та оцінювати результати власної праці, проводити рефлексію професійної діяльності;
- ✚ оригінальне та високоєфективне вирішення вчителем освітніх завдань, збагачення теорії та практики виховання і навчання (педагогічний словник);
- ✚ наука про педагогічну систему двох діалектично взаємообумовлених видів людської діяльності: педагогічного виховання та самовиховання особистості в різних видах творчої діяльності і спілкування з метою всебічного і гармонійного розвитку творчих здібностей як окремої особистості, так і їх творчих колективів (В. Андреев);
- ✚ особлива галузь педагогічної науки, яка займається виявленням закономірностей формування творчої особистості (В. Шубинський);
- ✚ конкретизація педагогічного ідеалу вчителя в системі завдань, які розв'язує вихователь в конкретних умовах реальної педагогічної праці. Педагогічна творчість вчителя включає в себе творчу педагогічну діяльність вчителя і творчу навчальну діяльність учня в їхній взаємодії та взаємозв'язку, а також результати їх творчої діяльності, які ведуть до їх (вчителя і учня) розвитку і саморозвитку (В. Кан-Калик і М. Нікандров);
- ✚ пошук оптимального педагогічного розв'язання в конкретній педагогічній ситуації. Як оптимізація освітнього процесу веде до творчості, так і творчість учителя веде до оптимізації, бо педагогічна діяльність пов'язана з результатами і приносить задоволення лише тоді, коли оригінальне педагогічне рішення призводить до результату, який не є типовим для певних умов (М. Поташник).

Креативність – це:

- ✚ здатність та готовність до творчості, характеризує особистість в цілому, проявляється у різних сферах активності;
- ✚ творчі здібності індивіда, що характеризуються здатністю до продукування принципово нових ідей. Такі здібності є незалежним фактором, елементом обдарованості;
- ✚ здатність породжувати незвичайні ідеї, відхилятися від традиційних схем мислення, швидко вирішувати проблемні ситуації. Створення нового

творчого продукту багато в чому залежить від особистості творця, і сили його внутрішньої мотивації.

3. Концептуальні засади визначення педагогічної творчості

Педагогічна творчість як форма здійснення педагогічної діяльності спрямована:

- по-перше, на розвиток педагогічного професіоналізму, його структурних елементів. Дійсно, «... мета педагогічної творчості полягає..., – вважає І. Раченко, – в тому, щоб безперервно удосконалювати новаторську сторону праці. Тільки у цих умовах буде ... рости виконавська майстерність педагога». Творча форма здійснення педагогічної діяльності виступає одним із чинників ефективної професіоналізації працівників освіти;
- по-друге, на вдосконалення елементів педагогічної праці. Залежно від педагогічної ситуації «... потрібні в чомусь нові прийоми, засоби, методи і форми...», і, – на думку К. Платонова, Г. Голубева, – саме «... педагогічна творчість дає можливість докорінного удосконалення методики». Поза творчістю вирішення педагогічних проблем як теоретичного, так і практичного характеру, принципово не можливо.

Тому виокремлюють *п'ять підсистем творчої педагогічної діяльності вчителя*:

- ✚ дидактичну,
- ✚ виховну,
- ✚ організаційно-управлінську,
- ✚ самовдосконалення,
- ✚ громадсько-педагогічну.

Виводимо *чотири рівні творчої педагогічної діяльності вчителя*:

- 1-й рівень – репродуктивний;
- 2-й рівень – раціоналізаторський;
- 3-й рівень – конструкторський;
- 4-й рівень – новаторський.

Репродуктивний рівень передбачає, що вчитель, працюючи на основі вироблених до нього методик, рекомендацій, досвіду, відбирає ті, які найбільше відповідають конкретним умовам його праці, індивідуально-психологічним особливостям учнів.

Раціоналізаторський рівень передбачає, що вчитель на основі аналізу свого досвіду, конкретних умов своєї педагогічної діяльності вносить корективи у свою роботу, вдосконалює, модернізує деякі елементи існуючих рекомендацій, методик, досвіду відповідно до нових завдань.

Конструкторський рівень характеризує діяльність учителя, коли на основі свого досвіду, самоаналізу своєї діяльності і знань психолого-педагогічних особливостей учнівського колективу вчитель, використовуючи існуючі методики, рекомендації, передовий досвід, конструює свій варіант розв'язання освітніх завдань.

Новаторський рівень передбачає, що вчитель вирішує педагогічні проблеми на принципово нових засадах, які вирізняються оригінальністю, високою результативністю.

Особливості педагогічної творчої діяльності:

- ✚ етапи розв'язання творчої задачі тісно пов'язані у часовому відношенні;
- ✚ педагогічна творчість здійснюється постійно, щодня, результати її виявляються не одразу;
- ✚ вміння прогнозувати подальші можливості розвитку якостей вихованців по початковим результатам впливу, передбачати сприймання результатів власної професійної діяльності;
- ✚ творчий процес учителя завжди співзвучний із творчим процесом кожного вихованця і з творчим процесом всього педагогічного колективу;
- ✚ педагогічна творчість вимагає від учителя вміння керувати своїм психічним станом, здійснювати безперервний процес педагогічного спілкування.

Принципи педагогічної творчості:

1. Принцип діагностики.
2. Принцип оптимальності.
3. Принцип взаємозалежності.
4. Принцип фасилітації.
5. Принцип креативності.
6. Принцип доповнення.
7. Принцип варіантності.
8. Принцип самоорганізації.

Загальна логіка творчого процесу:

- ✚ виникнення певної проблемної ситуації;
- ✚ усвідомлення і уточнення конкретної мети задуму, спрямованого на розв'язання проблемної ситуації;
- ✚ накопичення спостережень за об'єктом впливу, інформації про нього;
- ✚ вибір та реалізація найкращого варіанту розв'язання творчої задачі або проблемної ситуації;
- ✚ результат творчого процесу, його оцінка.

4. Завдання сучасної педагогіки творчості

З позиції сучасної педагогіки творчості її основним завданням є дослідження умов забезпечення творчого розвитку індивіда на його шляху досягнення соціальної зрілості.

Завданнями педагогіки творчості на сучасному етапі є такі:

- обґрунтування парадигми педагогіки творчості, яка на сучасному етапі розвитку суспільства має бути гуманістичною та забезпечувати творчий особистісний розвиток вихованця;
- розкриття механізмів навчальних і виховних впливів на творчий розвиток учня;

- обґрунтування законів і закономірностей творчого педагогічного процесу;
- визначення зв'язку між рівнем інтелектуального й особистісного розвитку учнів та формами й методами творчого навчального й виховуючого впливу (співробітництво, активні форми навчання тощо);
- визначення організації та управління творчою навчальною діяльністю учнів і впливу цих процесів на їхній особистісний та інтелектуальний розвиток;
- дослідження основ творчої діяльності педагога, його індивідуально-психологічних і професійних якостей;
- визначення основ діагностики рівня творчих здібностей учнів, засвоєння ними знань, умінь і навичок;
- розроблення основ подальшого удосконалення творчого процесу на всіх рівнях освітньої системи;
- вивчення й узагальнення практики та передового досвіду творчої педагогічної діяльності, впровадження результатів і рекомендацій педагогічних досліджень у практику.

5. Міжпредметні зв'язки педагогіки творчості з іншими науками

Педагогіка творчості стрімко розвивається у сучасних умовах і спрямована на вирішення проблеми формування творчої особистості та підготовки підростаючого покоління до повноцінної життєдіяльності шляхом допомоги їм у самореалізації, самоствердження та самоактуалізації. *Для розв'язання окреслених проблем вона співпрацює з іншими науками: філософією, педагогікою, психологією, соціологією, фізіологією людини, етнологією, математикою тощо.*

Складність і багатоманітні зв'язків педагогіки творчості з іншими науками пояснюється складаністю людини як предмета виховання. «Якщо педагогіка хоче виховати людину в усіх відношеннях, – писав у своїй праці «Людина як предмет виховання» К. Ушинський, – то вона повинна перше пізнати її також в усіх відношеннях».

Так, *філософські науки* дають змогу педагогіці творчості визначити суть і цілі виховання, об'єктивно врахувати дію загальних закономірностей розвитку суспільства, надають оперативну інформацію про зміни, які відбуваються в науці й суспільстві.

Чи не найчастіше використовується «інструмент» *психологія*, яка допомагає краще зрозуміти вікові особливості розвитку психіки людини і застосувати це для пошуку шляхів педагогічно доцільного впливу на особистість. Кожний розділ *педагогіки* опирається на відповідний розділ психології: дидактика – на теорію пізнавальних процесів і розумового розвитку, теорія виховання – на психологію особистості, теорія управління освітнім закладом – на психологію управління. Однак, якщо психологія, згідно з О. Вишневським, головним чином лише описує психологічні процеси

і закономірності, «анатомізує» психічне життя людини, то педагогіка, зважаючи на них, намагається змінити, покращити, «цивілізувати» поведінку людини, а тому трактує її ширше – у контексті духовного, соціального та матеріального життя.

Психотерапевтика допомагає відшукати шляхи гармонійного поєднання чинників свідомості та підсвідомості з метою педагогічно доцільного впливу на учня, оскільки науково доведено, що внутрішні творчі резерви учня можна розкривати у звичайному стані свідомості широковживаними педагогічними засобами на основі правильної «архітектоніки» впливу.

Анатомія і фізіологія людини допомагає коригувати творчий освітній процес з урахуванням розуміння особливостей розвитку вищої нервової діяльності, першої і другої сигнальної систем, розвитку та функціонування інших систем та органів тіла людини.

Шкільна гігієна сприяє організації у закладах освіти заходів, спрямованих на зміцнення та охорону здоров'я вихованців.

Зв'язок педагогіки з іншими науками відбувається в таких основних напрямках: використання спільних об'єктів дослідження, відкритих іншими науками законів та закономірностей, ідей, теорій, засобів пізнання. Нерідко педагогіка інтегрується у своїх дослідженнях з іншими науками або формує замовлення для них на дослідження певних явищ.

6. Педагогічна творчість і педагогічна майстерність

Педагогічна майстерність розглядається як досконале, творче виконання вчителем професійних функцій на рівні мистецтва, результатом чого є створення оптимальних соціально-психологічних умов для становлення особистості кожного учня, забезпечення високого рівня інтелектуального розвитку, виховання кращих моральних якостей, духовного збагачення школярів. Педагог, який прагне до майстерності, має проводити освітню роботу на рівні мистецтва, тобто вміло, вправно, оскільки вона скерована на формування особистості вихованця. Саме на цьому аспекті педагогічної діяльності наголошував К. Ушинський, коли писав; «Усяка практична діяльність, що прагне задовольнити вищі моральні і взагалі духовні потреби людини, тобто ті потреби, які належать виключно людині і становлять виключно риси її природи, це вже мистецтво. В цьому розумінні і педагогіка буде, звичайно, вищим з мистецтв, бо вона прагне задовольнити найбільшу з потреб людини і людства – їхнє прагнення до вдосконалення в самій людській природі; не до вираження досконалості на полотні або в мармурі, а до удосконалення самої природи людини – її душі і тіла, а вічно передуючий ідеал цього мистецтва є довершена людина».

Творчість є обов'язковою умовою майстерності. Педагогічна майстерність учителя формується й удосконалюється на основі його творчої активності, пошуково-перетворюючої діяльності в освітньому процесі. Саме

тому творчий вчитель може ще не встигнути стати майстром, але необхідною умовою руху до педагогічної майстерності є його творчість. Високого рівня майстерності вчитель досягає лише на основі педагогічної творчості й обов'язково за рахунок сумлінності, завзятості, працелюбності, подолання труднощів, перетворення вміння на навички, тобто при накопиченні досвіду, з часом.

ТЕМА 2. **ІСТОРІЯ РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІКИ ТВОРЧОСТІ**

Мета лекції: окреслити шлях становлення та розвитку педагогіки творчості; навчити студентів виокремлювати та занотовувати думки видатних педагогів; сприяти розвитку аналітичного мислення майбутніх учителів.

План лекції

1. Періодизація становлення та розвитку педагогіки творчості.
2. Зародження педагогіки творчості.
3. Гуманістична педагогіка Відродження та Просвітництва.
4. Розвиток особистісно орієнтованої педагогіки.
5. Педагогічні концепції ХХ століття.
6. Педагоги-новатори України та Рівненщини.

Основні дефініції теми: «антична педагогіка», «ера людини в грецькій філософії», «античний ідеал», «ідеал людини епохи Відродження», «світоглядний підхід педагогів ХІХ – початку ХХ століття».

ЛІТЕРАТУРА

- Бугрій О.* Творчість у педагогічній діяльності. *Вища школа.* 2009. №4. С.87-92.
- Галус О., Шапошнікова Л.* Порівняльна педагогіка: навчальний посібник. Київ: Вища шк., 2006. 215 с.
- Васюк О.* Порівняльна педагогіка: навчальний посібник. Київ: ДАКККіМ, 2008. 291 с.
- Кічук Н.* Освіта у сучасному світі: навчальний посібник. Ізмаїл: [б.в.], 2001. 88 с.
- Левківський М.* Історія педагогіки: навч.-метод. посібник. Вид. 4-те. Київ: Центр учбової літератури, 2011. 190 с.
- Лузан П., Васюк О.* Історія педагогіки та освіти в Україні: навч.посібн. Київ, 2010. 296 с.
- Сбруєва А.* Порівняльна педагогіка: навчальний посібник. [2-ге вид., стер.]. Суми: ВТД «Університетська книга», 2005. 320 с.
- Сисосва С.* Педагогічна творчість: монографія. Київ: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. 150 с.
- Хрестоматія з історії вітчизняної педагогіки. О. Васюк, І. Сопівник. Київ: ДАКККіМ, 2010. 600 с.

1. Періодизація становлення та розвитку педагогіки творчості

Основні етапи становлення й розвитку педагогіки творчості. За

характером системи педагогічних знань виділяють чотири періоди розвитку педагогіки творчості як науки.

I період – педагогічні знання донаукового періоду, систематизовані на основі емпіричного досвіду виховання й освіти у формі народної мудрості поколінь. У сучасних умовах систему цих знань відносять до народної педагогіки, основою якої є сімейне і суспільне виховання, народна творчість, народна мудрість, що знайшла віддзеркалення в афоризмах, крилатих словах, заповідях, казках, прислів'ях і приказках, традиціях і звичаях народу.

II період – виникнення теоретичних творчих педагогічних концепцій для побудови цілісної системи світської освіти. Цей період характеризується перш за все педагогічними ідеями і положеннями, що містяться у філософських системах старовини. Думки про виховання людини, формування її особистості знаходимо у філософських працях Конфуція (Стародавній Китай), Сократа, Платона, Аристотеля, Демокрита (Стародавня Греція), Квінтіліана (Стародавній Рим).

У період середньовіччя педагогічні ідеї розвивалися в межах богослов'я – теології. В цей час виник томізм (за іменем відомого теолога Хоми Аквінського), який пізніше знайшов відображення у філософській думці багатьох західних країн.

У епоху Відродження педагогічні думки про виховання знайшли відображення в роботах філософів раннього соціалізму-утопізму Ф. Рабле, М. де Монтеня, Т. Мора, Т. Кампанелли, де Фельтре, Е. Роттердамського.

Педагогіка як наука була виділена з філософії на початку XVIII століття англійським філософом Ф. Беконом, який в своїй праці «Про гідність і примноження наук», перераховуючи існуючі науки, назвав і педагогіку як окрему від філософії науку. Але самостійний розвиток педагогіки як науки пов'язано з ім'ям Яна Амоса Коменського (1592-1670), чеського ученого, автора «Великої дидактики». У своїх трактатах він виклав погляди на роль освіти, підходи до визначення змісту, принципів, форм і методів навчання. Їм науково обґрунтована класно-урочна система навчання, яка відразу почала широко застосовуватися в братських школах в Україні, Білорусії і використовується до цих пір. Треба відзначити, що Україна в цей період переживала розквіт державності, школи, педагогіки. Тут розвивалися дяківські, церковнопарафіяльні, братські, січові, козацькі і полкові школи. Середню ланку освіти представляли слов'яно-греко-латинські школи і колеґіуми, вище – академії (Києво-Могилянська, Острозька). У цей період видаються педагогічні праці І. Гизеля «Синопис», М. Смотрицького «Грамматика словенська», Е. Славінецького «Громадянство звичаїв дитячих», Ф. Прокоповича «Перше учення отрокам» та ін.

У період розвитку капіталізму педагогічні концепції розроблялися вченими різних країн: у Франції – Д. Дідро, Д. Гельвецієм, Ж.-Ж. Руссо, автором відомого твору «Еміль, або про виховання», в Швейцарії –

I. Песталоцці, автором творів «Лінгард і Гертруда», «Книга для матерів» та ін., в Германії – А. Дістервегом з його видатною працею «Керівництво для німецьких вчителів». Основна ідея просвітителів кінця XVIII– початку XIX в. полягала в тому, що головне у вихованні – створення найбільш сприятливих умов для розвитку природних завдатків дитини.

Серед українських просвітителів слід виділити Г. Сковороду, який виступав проти церковно-схоластичного і аристократичного для феодала виховання. У своїх творах він обстоював ідеї природного виховання, викладання на рідній мові, багатостороннього розвитку дитини, а також прагнув зробити освіту доступною для всіх шарів суспільства.

Особливий внесок в розвиток педагогіки як науки вніс К. Ушинський (1821-1870). Його праці «Про народність в суспільному вихованні», «Людина як предмет виховання» розкривають класичні педагогічні ідеї. Головні з них – пізнання закономірностей виховання, процес формування людини в людині, гуманізм і демократизація системи навчання і виховання, психолого-педагогічні основи уроку та ін. За створеними ним підручниками для початкової школи «Дитячий світ» і «Рідне слово» навчалася не одне покоління дітей. Ідеї народності у вихованні розвивали і такі українські педагоги, як О. Духнович (Народна педагогія), І. Бертишевський (Педагогія російська). Цей період характеризується також педагогічними ідеями М. Ломоносова, Т. Шевченка, І. Франко, П. Грабовського, М. Коцюбинського, Л. Українки, М. Драгоманова, М. Пирогова, С. Русової, Х. Алчевської та ін.

III період – становлення і розвиток педагогіки як наукової системи, методологічною основою якої став діалектичний підхід до теорії розвитку особистості, суспільства, людства, цілісний усесторонній підхід до формування особистості, представлений працями таких відомих сучасних педагогів і психологів, як А. Макаренко, В. Сухомлинський, С. Шацький та багато інших. Їхні концепції відобразили нові підходи до виховання всесторонньо гармонійної особистості в колективі засобами колективної праці.

Великий внесок до розвитку сучасної педагогіки внесли вчителі-новатори (М. Гузик, Е. Ільїн, В. Шаталов, С. Лисенкова). Вони висунули ідею нових творчих взаємин з учнями в процесі навчання і виховання, розробили теорію співпраці педагога й учня, апробували на практиці ідеї навчання без примушення, навчання з випередженням, великими блоками, нові форми роботи, формування інтелектуального фону класу на основі диференціації і індивідуалізації навчання, виходячи з того, що кожен вихованець – творча особистість, індивідуальність зі своїми можливостями і завдатками.

IV період – сучасний період розвитку педагогіки творчості. В умовах демократизації та гуманізації освіти педагогіка творчості набуває рис самостійної наукової дисципліни.

Духовне і національне відродження школи, вирішення завдання щодо формування соціально-активної особистості та створення сприятливих умов для розвитку творчих можливостей учня залежать від професійної компетентності вчителя, рівня його освіти та загальної культури, здатності до творчої діяльності і спілкування, його професійних та особистісних якостей, соціальної активності та громадської позиції. Характерними рисами сучасного вчителя є глибокі знання своєї спеціальності у поєднанні з методичною майстерністю, розуміння особливостей розвитку учнів різного віку, їх внутрішнього світу, мотивів поведінки, любов до дітей, бажання й уміння спілкуватися з ними, сучасне науково-педагогічне мислення, почуття нового, готовність до постійної самоосвіти, поглиблення й поповнення знань у різних галузях науки, мистецтва й культури тощо.

У сучасних умовах професійна праця вчителя набуває якісних відмінностей, зумовлених такими **факторами**:

1) соціальною орієнтацією сучасної школи на розвиток творчих здібностей дітей, їх талантів та обдарованості. Між тим, на сьогоднішній день керівники шкіл, учителі не мають надійних і зручних методик оцінювання творчих можливостей учнів у процесі навчання. За таких умов, як свідчать результати дослідження, діяльність учителя в зазначеному напрямі відбувається, як правило, інтуїтивно;

2) демократизацією та гуманізацією педагогічної професії. З одного боку зазначені процеси змінюють громадську позицію вчителя, його взаємовідносини з іншими соціальними інститутами виховання, що позитивно впливає на можливість реалізації вчителем свого творчого потенціалу, а з другого – вимагають від педагогічних колективів утвердження педагогіки співробітництва як життєвого принципу сучасної школи. Співробітництво вчителя й учнів, їх співдружність і співтворчість значною мірою забезпечують створення «ситуації успіху», сприятливої для розкриття творчих можливостей дітей. Процеси гуманізації, демократизації освіти обумовлюють необхідність пошуку нестандартних форм і методів взаємодії школи, сім'ї та громадськості у створенні необхідних умов для розвитку особистості дитини, розкриття її творчих можливостей в освітньому середовищі. Координатором цієї діяльності повинен стати вчитель;

3) поширенням мережі нетрадиційних типів шкіл, альтернативних систем освіти, авторських методик навчання. Все це вимагає від учителя вміння працювати у творчому режимі, постійно вдосконалювати свою професійну діяльність, створювати власну творчу лабораторію, спрямовувати викладання будь якого навчального курсу на розвиток творчих можливостей учнів, їх талантів і здібностей. Разом з тим у навчальній діяльності старшокурників закладів вищої освіти спостерігається протиріччя: з одного боку, у них велике бажання працювати самостійно і творчо, а з іншого – вони зазнають певних труднощів в застосуванні набутих знань і вмінь у нових, нестандартних ситуаціях. Вони виявляють стереотипний підхід до роботи,

беручи за взірць роботу своїх учителів або власну навчальну діяльність на молодших курсах.

Причина цього явища – недостатньо розвинуте в них творче мислення, потреба в самовдосконаленні, існуюча система підготовки до педагогічної творчості, що є неадекватною сучасним вимогам. В теорії і практиці вищої педагогічної освіти тривалий час панує традиція готувати не стільки вчителя-вихователя, скільки викладача того чи іншого предмета. Значно менше уваги приділяється становленню творчої особистості майбутнього вчителя, вихованню в нього професійно-педагогічної спрямованості мислення, озброєнню його загальнопедагогічними знаннями і уміннями на ґрунтовній психологічній і фізіологічній основі. Таким чином, існує протиріччя між вимогами до педагогічної праці, що повинна бути індивідуально-творчою, і типовою, заформалізованою професійною підготовкою майбутнього педагога до його професійної діяльності;

4) діалектичними протиріччями між соціальною потребою у творчій професійній праці педагога і відсутністю скоординованої підготовки до неї вчителя в системі вузівської, післядипломної професійної освіти та самоосвіти. Це призводить до того, що вчителі не можуть повною мірою використати сприятливі умови для педагогічної творчості, які створюються в сучасній загальноосвітній школі.

2. Зародження педагогіки творчості

Педагогічна галузь чи є не найстародавнішою і, по суті, невід’ємною від розвитку суспільства. Виховання як засіб підготовки підростаючих поколінь виникло з появою людського суспільства. Довгий час діти засвоювали досвід у процесі спільної трудової діяльності і повсякденного спілкування із старшими. Так було в дородовому суспільстві і за родового ладу. Досвід у той час був ще порівняно простим і виховання не було специфічною областю професійної діяльності людей. Таке положення зберігалось і в рабовласницьку епоху. Відомо, наприклад, що перша згадка про школу зустрічається в староегипетських джерелах за 2,5 тис. років до нашого ери. У пізній період рабовласницького ладу, коли виробництво і наука досягли значного розвитку, виховання виділяється в особливу суспільну функцію, виникають виховні установи, з’являються особи, професією яких стає навчання і виховання дітей. Це мало місце в багатьох стародавніх країнах, але більш менш достовірні відомості про школи дійшли до нас з Єгипту, країн Близького Сходу і античної Греції.

З античної Греції і веде своє походження термін педагогіка. Грецьке слово «педагогіка» (від грецьк. *paidos* – дитя і *ago* – веду, виховую) означає той, хто веде дитя. У Стародавній Греції педагогами називалися рабині, яким аристократи доручали наглядати за дітьми. Надалі педагогами почали називати людей, які займалися навчанням і вихованням дітей. Із Стародавньої Греції ведуть своє походження і інші педагогічні поняття: школа (*schoole*) –

дозвілля; гімназія (gimnasion) – суспільна школа фізичного розвитку, а надалі просто середня школа; канікули – час, коли сонце входило в сузір'я Пса.

Здобутки античної педагогіки, на ґрунті яких виросло чимало яскравих постатей (мислителі, філософи, педагоги), – великі й незаперечні. У Давній Греції зародилися перші педагогічні теорії щодо розвитку особистості. Серед їх авторів – Сократ, Платон, Аристотель, Демокрит, Протагор та інші.

3. Гуманістична педагогіка Відродження та Просвітництва

Класичні ідеали людини Середньовіччя – аскета, ченця чи лицаря, воїна – заступає новий ідеал яскравої, сильної особистості, яка, прагнучи досягти щастя на землі, розвиває й утверджує творчі здібності своєї активної натури. Гуманізм Відродження розбурхує розвиток педагогічної думки. В європейських країнах з'являються педагогічні трактати, де філософи та педагоги (Вітторіо да Фельтре, Іоганнес Людовік Вівес, Франсуа Рабле, Еразм Роттердамський) дискутують щодо різних виховних й дидактичних проблем, висувають нові постулати, шукають нових і кращих способів виховання й навчання головним чином задля того, щоб втілити в життя ідею виховання особистості.

Еразм з Роттердаму (1469–1536) вважав, що людина створена доброю, що мати – Природа наділила її шляхетними пориваннями, здатністю творити світле й прекрасне. Його «Похвала глупості» намагалася осміяти старі методи навчання й виховання. На його думку, навчання має бути легким, приємним, враховувати інтереси дітей, розвивати їхню активність і самостійність.

Реформація – феномен Відродження – була викликана М. Лютером і поглиблена Ж. Кальвіном та іншими філософами (наприклад, Пилип Мелянхтон, Мішель де Монтень). Зі становленням протестантизму пов'язане й становлення нової етики, що серед гуманітарних наук набуває особливого значення. В основі протестантської етики – повага до праці, життєвий аскетизм, охайність, добросесність, моральність.

Головним принципом моралі *Мішеля Монтеня* (1533–1592), французького філософа і письменника епохи Відродження, є переконання в тому, що людина не повинна пасивно чекати свого щастя, обіцяного їй на небі, вона має право линути до свого щастя в земному житті. Вчений розглядає людину як частину природи. Природа, на думку М. Монтеня, повинна бути наставницею в справі виховання. На перше місце в процесі навчання й виховання особистості необхідно поставити не нагромадження знань, а розвиток мислення, здібностей висловлювати власні судження. Виховання розуміється ним як засіб виявляти, розкривати й удосконалювати те, що дане людині природою. М. Монтьєн вважав, що освіта має насамперед розвивати розум учня, самостійність його думки, критичне ставлення до будь-яких поглядів і авторитетів. Поряд із розвитком розуму найважливіше

завдання освіти, за М. Монтенем, – виховання високих моральних якостей у дитини.

У педагогічному відношенні в просвітницьку епоху ренесансно-гуманістичні уявлення про «обожнення людини», яка «створена природою на засадах дивовижної гармонії», така «абсолютизація людської особистості з усією її матеріальною тілесністю», протиставлення почуттів (самостійного і духовного елементу духовного життя людини) корисливому розумові і «безплідній моралі» виявилися подоланими у творах Яна Амоса Коменського, Джона Локка, Жан-Жака Руссо.

Отже, *гуманістична педагогіка сприяла формуванню нового типу людської особистості* – морально вдосконаленої, творчої, вільної, незалежної від догм і традицій, з розвинутим почуттям власної гідності.

Видатні представники античної науки та науки епохи Середніх віків залишили сучасній педагогіці цінний спадок, однією із складових якого є педагогіка особистості. Підґрунтям її розвитку виступає вчення античних філософів про гармонійний розвиток особистості, необхідність урахування її природних задатків, використання проблемних методів навчання тощо.

Середньовіччя фіксує увагу дослідників на проблемах організації навчання на засадах християнської моралі. В епоху Відродження визнається можливість всебічного гармонійного розвитку людини засобами навчання та виховання, визначається методологія педагогіки творчості, обґрунтовуються організаційно-методичні засади навчання дітей, ідеологічною настановою якого є розвиток особистості.

Філософські погляди Й. Гербарта, Ф. Дістервега, Р. Оуена, Й. Песталоцці, Ф. Фребеля та інших стали підґрунтям теорії розвиваючого навчання і комплексного виховання (розумового, фізичного, трудового, морального).

4. Розвиток особистісно орієнтованої педагогіки

Національна педагогіка ґрунтується на ідейному багатстві слов'янських народів, тих морально-етичних цінностях, виховній мудрості, що знайшли відображення в педагогічній спадщині Єлизавети Водовозової, Костянтина Ушинського, Миколи Пирогова, Віктора Острогорського, Льва Толстого та інших.

Костянтин Дмитрович Ушинський (1824–1870) обґрунтував необхідність тісного взаємозв'язку педагогіки з такими антропологічними науками, як психологія, анатомія і фізіологія, філософія, історія і логіка, з яких педагогіка черпає знання засобів, необхідних їй для досягнення цілей виховання, бо в них закладаються, зіставляються й обґрунтовуються факти і ті співвідношення фактів, із яких виявляються властивості предмета виховання, тобто людини. Вчений, педагог розумів виховання як закономірний соціально-психологічний процес, у якому певну роль відіграють одвічні соціальні потяги людини – потреба у спілкуванні й

здатність взаємного «магнетизування», морально, вольового впливу один на одного. «Причини такого морального магнетизування, – зазначав К. Ушинський, – приховані глибоко в природі людини». До найголовніших компонентів виховання він відносив розумовий, моральний і фізичний розвиток особистості і розглядав їх у нерозривній єдності. К. Ушинського, як і багатьох інших визначних педагогів, глибоко хвилювали питання, пов'язані з розвитком і формуванням людини як суспільної особистості.

Микола Іванович Пирогов (1810–1881) пропагував ідею загальнолюдського виховання, що повинне підготувати до суспільного життя морально свідому людину, яка володіє широким розумовим кругозором. Критикуючи станово-кріпосну систему освіти, що існувала в Росії, М. Пирогов розробляє принципи діяльності нової школи: системність, послідовність у навчанні, спадкоємність між етапами навчання дитини в школі, завершеності освіти в умовах упровадження ступеневої освіти, а також визначає рівні освіти (елементарна дворічна школа, прогімназії, гімназії). Освіта й виховання мають відповідати національним, віковим та індивідуальним особливостям кожного вихованця. Учніям треба дозволити вибір предметів для навчання. А для цього батьки разом з учителями мають вивчати дітей, спостерігати за їхніми індивідуальними здібностями.

У вихованні людини, на думку *Михайла Петровича Драгоманова* (1841–1895), значну роль відіграє взаємодія національного (що є формою вияву загальнолюдського) та космополітичного (вселюдського, гуманістичного). Він вважав, що основою духовного розвитку людства може бути тільки національна культура. М. Драгоманов визначав мову як ознаку нації та спосіб морального зв'язку між людьми. Тому вона може бути не лише засобом, але й змістом навчання, тобто матеріалом для розумового, морального й естетичного розвитку особистості. При цьому моральний розвиток досягається не зазубрюванням сентенцій, а вмінням аналізувати факти близького життя. Тим самим забезпечується й розумовий розвиток особистості. Згідно з теорією національної освіти М. Драгоманова, початкова освіта рідною мовою є органічною основою для збагачення знань учнів іншими мовами й іншими культурами, без чого не може бути освіченої нації.

На думку *Бориса Дмитровича Грінченка* (1863–1910), всіляко організована та спрямована робота з книгою – найголовніше у формуванні дитячих уподобань, смаків і загальної ерудиції. Він вважав, що книга може сприяти моральному розвитку дитини або завдати їй шкоди. І саме читання книг разом із впливом всього навколишнього середовища допоможе сформуванню світогляду дитини. Борис Грінченко наголошував на тому, що книга повинна бути пройнята ідеалами добра, правди, краси й гуманізму. Поєднавши завдання письменника й педагога, Б. Грінченко дбав і про естетичне виховання школярів. Твори, написані для них, повинні відповідати усталеним художнім смакам народу, щоб з самого початку читання дитячий розум звикав до правдивого й художнього в мистецтві, щоб розвивалися й

удосконалювалися естетичні смаки. Хороший твір має будити в читача думку, розширювати його світогляд. Тому він повинен бути насамперед розумним.

На межі XIX–XX століть поступово закладалися основи тих концепцій і конкретних ідей, що визначили подальшу розробку зазначеної проблематики в педагогічній науці та практиці.

Складовою педагогічної системи *Марії Монтессорі* (1870–1952) є «теорія спонтанного розвитку дитини». М. Монтессорі підтримувала ідею про неприпустимість насильства над дитиною, вимагала поваги до особистості вихованця й у результаті прийшла до заперечення активної виховуючої ролі педагога, проголосила теорію самовиховання й самоосвіти. М. Монтессорі ставить дитину в центр педагогічного процесу, вважаючи, що існує особливий світ дитинства, якому притаманні свої об'єктивні і суб'єктивні закони, і організація навчально-виховного процесу мусить їх враховувати. Однією з перших завдань організації навчання дітей у дошкільних установах М. Монтессорі вважала вивчення психологічних особливостей дітей і рекомендувала з цією метою використовувати метод спостереження за дітьми «в їх мимовільних, безпосередніх виявах».

Селестен Френе (1896–1966) – представник так званої «прогресивної педагогіки». Основним принципом створеної С. Френе «нової школи» є здійснення навчання через самодіяльність учнів. Основна форма цієї самодіяльності – вільний виклад (усний, а потім письмовий) ними своїх вражень і думок (так званий вільний текст). Іншими видами діяльності дітей, за допомогою яких здійснюється навчання, є шкільні конференції, образотворче мистецтво тощо. С. Френе був принциповим противником систематичного використання книжок у процесі навчання дитини в школі. Він вважав, що книжки виключають індивідуальне навчання, бо через них дитина не має власних інтересів. На його думку, вчитель повинен розробити план навчального процесу на кожний місяць. Дитину треба виховувати в душі взаємодопомоги та взаємоповаги.

Рудольф Штайнер (1861–1925) – німецький філософ, засновник відомої вальдорфської школи, автор багатьох педагогічних праць. В основу школи покладена антропософія – усвідомлення своєї людяності. Це шлях пізнання, який намагається привести у відповідність духовне в людині до духовного у Всесвіті. Досягається все це за формулою: не завантажуй пам'яті учня, а розвивай здатність відчувати, творчо діяти, бачити й чути Природу, формуй художній смак. Мета вальдорфської школи – навчити дитину контактувати зі світом, розвинути її приховані здібності, відкрите, творче, активне ставлення до світу, сформувати планетарне мислення. У вальдорфській школі освітньо-виховна діяльність ґрунтується на принципі індивідуального знання особистості дитини, її темпераменту й характеру – тобто здійснюється цілісним вихованням, постійним формуванням мислення, почуттів, сили волі, єдності інтелекту та емоцій. Важливим у

антропософській теорії і практиці, з психолого-педагогічної точки зору, є акцент на найважливіше значення для всього життя людини процесів виховання й навчання, які визначають благополучність або неблагополучність людини в дорослому житті як з тілесного, так і з душевно-духовного боку. Реальне пізнання людини та законів її тілесно-душевно-духовного розвитку є фундаментом побудови дидактики й методики вальдорфської школи, їхньої орієнтації на цілісний, всебічний і гармонійний розвиток особистості дитини відповідно до законів людської природи й особливостей вікового становлення. Організація навчально-виховного процесу в Штайнер-школі здійснюється через систему природовідповідних форм і методів, які сприяють цілісному розвитку особистості в її мисленні, відчутті й вольовій активності, єдності процесів пізнання й емоційно-вольової діяльності дитини і забезпечують збереження її нормальної здатності сприймання, фізичної і психічної активності («душевно-економне навчання»). Заслугує на увагу ритмізація навчання (планування уроків, розподіл занять протягом дня, тижня, року, беручи до уваги природний ритм варіювання свідомості дитини, її здатність зосередитися й потреби в активній діяльності), передусім, викладання методом «епох» (циклами «поринання», приблизно місячними) у формі «головного уроку» – щоденного першого зведеного уроку, який має таку основну структуру: ритмічна частина, основна частина, розповідь (заклучна частина), що пов'язана з темою уроку і відповідає душевному настрою дітей певного віку.

Особистісно орієнтованими методами викладання Штайнер-школи визначено: художньо-образний і науково, теоретичний (базується на феноменологічному підході), що використовуються при навчанні учнів 1–5 і 9–12-го класів, відповідно при навчанні учнів 6-8-го класів відбувається поступова зміна методу викладання. Художньо-образний і феноменологічний підходи як шляхи пізнання ведуть до наукового розуміння цілісної дійсності з одночасним збереженням і підтримкою чутливої людської природи, що надзвичайно важливо з точки зору розвитку творчої активної основи особистості.

5. Педагогічні концепції ХХ століття

Станіслава Теофіловича Шацького (1878–1934) вважають засновником нової форми роботи з дітьми та підлітками – дитячих клубів, покликаних задовольнити дитячі запити й сприяти розвитку ініціативи та самодіяльності дітей. Педагогічні ідеї, покладені в основу діяльності літньої колонії, були запозичені з теорії «вільного виховання». Але головною метою було здійснення трудового виховання, в тому числі через самообслуговування, створення органів дитячого самоуправління та максимального задоволення дитячих інтересів. Робота в організованих С. Шацьким дитячих клубах складалася з таких основних елементів: фізична праця; ділове самоврядування (соціальна діяльність); мистецтво; гра; робота розуму

(розумова діяльність); охорона здоров'я (самозбереження). Він теоретично обґрунтував закономірності формування дитячого колективу: самоврядування, чіткий розподіл обов'язків, організація корисної діяльності в умовах взаємодопомоги й контролю, шефство старших над молодшими, громадська думка, формування звичаїв.

Дослідники наукової спадщини *Антон Семенович Макаренко* (1888–1939) цілком справедливо зауважують, що проблема загального формування особистісних якостей була центральною в практично-пошуковій діяльності Макаренка-педагога. Він довів, що суспільна значущість кожного окремого індивіда у структурі цілісної людської спільності визначається насамперед тим, наскільки він здатний плідно долучитися до суспільно-політичного й соціально-економічного життя та як він підготовлений своїм соціумом до цього процесу. Величезної уваги А. Макаренко приділяв проблемам розвитку особистості в колективі. Розвиток індивідуальності А. Макаренко пов'язував не тільки зі здібностями людини, але і з темпераментом, і з рисами характеру. З цього приводу А. Макаренко зауважував, що мета індивідуального виховання полягає у визначенні перспектив розвитку здібностей людини, формуванні її характеру. Одна із проблем, зміст якої постійно відстоював А. Макаренко у своїй педагогічній праці і яку аргументовано прогнозував на майбутнє – це проблема основних цінностей навчання й виховання молоді. У вирішенні суті цього питання видатний педагог стояв на засадах співробітництва педагога й вихованця, максимальної демократизації життя дитячого колективу. Усвідомлюючи себе членом людського осередку, кожен індивід має бути внутрішньо готовим узгоджувати своє життя із запитамі, потребами, нормами взаємного спілкування, логіка й необхідність яких апробовані самим життям. На сторінках своїх творів А. Макаренко неодноразово звертався до питання взаємовідносин особистості і колективу, визначення їхньої ролі в процесі формування індивідуальності. Знання вихованця повинно прийти до вихователя не в процесі байдужого його вивчення, а тільки в процесі спільної з ним роботи як найбільш активної допомоги йому. За переконаннями А. Макаренка, педагогічна наука і практика постійно мають орієнтуватися на «завтрашній день», прогнозувати і проектувати якості нової людини, випереджати суспільні запити на «людську творчість». Свої міркування щодо цього він сконцентрував у змістовному наповненні авторської ідеї про «випереджаюче виховання», реалізація якого забезпечується через систему перспективних ліній у вихованні й розвитку окремого індивіда та людського соціуму й передбачає наявність знань, а також умінь, навичок і трудових орієнтацій по завершенні навчання.

Головними елементами української національної системи освіти *Григорій Григорович Ващенко* (1878–1967) вважає її ідеалістичне світосприйняття, християнську мораль як основу родини і здорового суспільства. В основу виховання української молоді професор ставить загальнолюдські й національні цінності, до яких належать моральний закон

творення добра і боротьба зі злом, пошуки правди і побудова на любові й красі справедливого ладу. Джерелом високоморальних людських цінностей є християнство. Його вчення про безсмертність людської душі дає спрямування людській чинності і визначає абсолютну мету життя людини. Побудований на цій основі світогляд людини веде її на шлях служіння подвійній високій меті: Богові і своїй нації; Богові як абсолютній Правді, Красі, Справедливості і нації як реальній земній спільноті, в якій ці абсолютні цінності повинні знайти своє втілення. Квінтесенцією його розуміння виховання української молоді є християнський виховний ідеал, що включає в себе євангельський виховний ідеал у його історичних і національних формах і загальноєвропейський виховний ідеал, який також має християнську основу. Таким чином, Г. Ващенко буде виховний ідеал української людини на двох основних принципах: християнської моралі й української духовності, що витворилась протягом історії країни. Головне завдання у вихованні української молоді Г. Ващенко бачить у вихованні волі й характеру під «високим гаслом»: «Служба Богові й Батьківщині».

Василь Олександрович Сухомлинський (1918–1970) розглядав гуманізацію на соціальному, державному рівнях як принцип існування взаємин між суспільним і особистим, як сутність педагогіки, її принцип, як мету формування взаємин, як базисний компонент змісту формування стосунків, яким мають бути пронизані навчальні плани, програми, підручники й інші засоби навчання, як якість способів виховання. Провідними умовами навчання в школі Василь Олександрович вважав такі: побудова навчально-виховного процесу на засадах етнізації та соціалізації життя дитини; інтеграція змісту освіти з опорою на краєзнавство; спрямованість навчального процесу на розвиток мислення учнів; демократизація та гуманізація взаємин між вчителем і учнями; визнання науково-дослідної функції як визначальної в професійній діяльності вчителя.

Яскравим представником педагогів-новаторів є *Шалва Олександрович Амонашвілі* (1931 р.), доктор психологічних наук, професор, академік РАО, іноземний член-кореспондент НАПН України, автор широко відомих педагогічних видань, серед яких особливо значущими є «Школа життя», «Добрий день, діти!», «Як живе, діти?» та інші.

Шалва Олександрович Амонашвілі вважає, що усвідомити необхідність опанування педагогічною майстерністю йому допомогло порівняння професії вчителя з професіями лікаря і актора. На його думку, педагог повинен вивчити дитину всебічно, тобто не лише її індивідуальну психологію і характер, а й індивідуальне життя, середовище, в якому формується її характер.

Порівнюючи професію вчителя з професією актора, педагог-новатор зазначає, що професія вчителя значно складніша ніж актора, тому що актор на сцені належить не самому собі, а глядачам і своєму героєві, а вчитель належить дітям з конкретними характеристиками. «Упродовж кількох років

учитель не розлучається зі своїми дітьми-учнями, він і не може розлучитися, бо в такому разі буде перервано педагогічний процес, тобто процес становлення людини і пізнання нею життя. «Даруй себе дітям!» – ось до чого привело мене порівняння професії педагога з професією актора». Порівняння професії учителя з іншими професіями дозволило педагогу скласти текст для самонавіювання такого змісту: «Будь обережний! Не помилися! Будь надією для школяра! Даруй себе дітям! Знай, чого прагнеш! Постійно шукай у дитини багатство її душі! Будь терплячий в очікуванні дива і будь готовий до зустрічі з ним у дитині!».

Педагогічна система Ш. Амонашвілі будується на засадах гуманності, віри в дитину, співтворчості між вчителем і учнями. Педагог-новатор вважає, що навчальні заняття повинні бути уроками морального становлення, духовного підвищення, пізнання себе як людини, взаємодопомоги.

На думку Ш. Амонашвілі, вчитель є найголовнішою людиною у світі, а від його професійної майстерності залежить майбутнє дитини, тому так важливо, щоб педагог володів не лише наукою виховання, але й мистецтвом спілкування з дитиною і дитячим колективом. Потрібно, як вважає педагог-новатор, щоб в класі була встановлена атмосфера взаємної довіри, любові, поваги, чуйності, взаєморозуміння, взаємодопомоги, радості, співпереживання і співчуття. На його думку без живого, емоційного спілкування неможливо зацікавити учнів, зробити їх активними учасниками і співтворцями уроку.

Особистісно гуманний підхід до дитини є фундаментальним досягненням теорії і практики гуманістичної педагогіки Ш. Амонашвілі, його виховна система збудована не за принципом підготовки дитини до життя, а на основі розуміння дитинства як найважливішого життєвого етапу зі своїми проблемами і переживаннями, які повинні прийматися педагогом. Шалва Олександрович приділяє велику увагу емоційному стану дітей, він написав трактат о гуманних основах навчальної освіти і назвав його «Школа життя».

Педагог-новатор Ш. Амонашвілі великого значення надає педагогічній підготовці вчителя у вищих навчальних закладах и наголошує на тому, що педагогічні інститути не мають права випускати просто вчителів, які знають тільки методику та профільні предмети. З позиції гуманної педагогіки кожний вчитель повинен мати високу віру, а з вірою удосконалюється духовний світ людини, тому вчитель мусить виконувати такі принципи: віра вчителя в безмежні можливості та іскру Божу дитини, в силу гуманної педагогіки. Слово «вчитель», як підкреслює педагог, це унікальне слово, яке означає духовну особистість. З 1998 року Ш. Амонашвілі очолював лабораторію гуманної педагогіки.

Навколо цієї творчої лабораторії об'єднуються школи, вчителя, студенти, створений авторський майстер-клас Ш. Амонашвілі. Ш. Амонашвілі є керівником Міжнародного центру гуманної педагогіки. Незважаючи на поважний вік, педагог і зараз веде активне творче життя: він

заснував більш двохсот центрів (Україна, Естонія) і проводить семінари, майстер-класи для вчителів, працівників освіти. Видатний педагог керує Всеукраїнським Центром гуманної педагогіки в Україні, тому з ініціативи ректора університету ім. М. Драгоманова академіка В. Андрущенко і завідуючої кафедри педагогічної творчості, доктора педагогічних наук, професора Н. Гузій, протягом 2009-2010 навчального року в межах проекту «Творчі майстерні педагогів-новаторів» була організована та проведена зустріч з почесним професором НПУ імені М. Драгоманова Ш. Амонашвілі.

Ця зустріч надихнула викладачів кафедри на проведення університетського студентського конкурсу «Чому я обрав педагогічну професію» (назва конкурсу була запропонована самим майстром). Надалі кафедра педагогічної творчості виступила з ініціативою розширити формат конкурсу, придати йому статус постійно діючого і заснувати на базі НПУ ім. М. Драгоманова Всеукраїнський конкурс творчих робіт студентів: «Педагогічна професія: місія, виклики, перспективи» ім. Ш. Амонашвілі. Педагог-новатор з почуттям обов'язку і вдячності прийняв цю пропозицію та зазначив, що пишається тим, що є почесним професором відомого університету і радий співпрацювати з українськими колегами.

6. Педагоги-новатори України

Шаталов Віктор Федорович (народився 1.05.1927 р. в Донецьку, помер у 2020 році в Донецьку). Учасник Великої Вітчизняної війни. У 1953 р., закінчивши Сталінський педагогічний інститут (м. Донецьк), працював викладачем математики. Згодом, перебуваючи на посаді директора школи, розпочав експериментальну роботу з учнями. З 1987 р. – завідувач лабораторії проблем інтенсифікації навчального процесу НДІ змісту та методів навчання АПН СРСР у Донецьку. З 1992 р. – доцент Донецького інституту післядипломної освіти. Почесний доктор Національної академії педагогічних наук України. Професор Донецького інституту соціальної освіти. Педагогічний стаж – 58 років, з яких 53 роки займався дослідженнями та експериментами. Автор понад 50 книжок, деякі з яких перекладено 17 мовами світу.

Основні ідеї:

Управління навчально-виховними процесами базується на категоріях «оцінка», «повторення», «контроль» та «самоконтроль». У школі-студії В. Шаталова та експериментальних класах закладів освіти, де впроваджуються його інновації:

- застосовуються замість традиційних домашніх завдань великі «пропозиції», обсяг і складність яких варіюються залежно від етапів навчання та від індивідуальних особливостей учнів;
- використовуються різноманітні нестандартні форми обліку й контролю знань кожного учня на кожному уроці, що дозволяє відмовитися від учнівських щоденників та класних журналів;

- традиційні іспити замінено роботами за релейними «листками групового контролю», що ефективно виявляють результат самостійного опрацювання усіх видів завдань;
- практикуються оригінальні форми взаємоперевірки учнів, у тому числі з метою збільшення часу для розв'язання завдань високої складності й розвитку продуктивного мислення;
- використовуються ігрові форми навчання під час проведення занять.

В. Шаталов – автор «системи інтенсивного навчання» для учнів середніх і старших класів загальноосвітньої школи із застосуванням «опорних сигналів» та «опорних конспектів», заснованій на феномені ідентифікації словесного образу та тексту, яка ґрунтується на принципах ідеї опори і методичних знахідок у дидактиці В. Сухомлинського.

За Шаталовим, «опорні сигнали» – мнемонічні схеми, прийоми та правила, що являють собою наочне відображення предмету (дії), яке використовується для полегшення довготривалого запам'ятовування інформації. За допомогою «опорних сигналів» відбувається процес узагальненого формування розумових дій при засвоєнні знань.

Іван Гурович Ткаченко знаний в Україні і поза її межами як талановитий учитель, кандидат педагогічних наук, доцент, керівник педагогічного колективу Богданівської середньої школи № 1 Знам'янського району на Кіровоградщині. З його ім'ям асоціюються блискучі результати в трудовому вихованні учнівської молоді, гармонійне поєднання морального, інтелектуального і трудового виховання, досягнуті педагогічним колективом в 1950-70-ті роки ХХ століття. Він був директором однієї з кращих шкіл України і колишнього Союзу, його досвід управлінської діяльності, роботи з керівниками шкіл області має неоціненне значення для сьогоденішнього директорського корпусу.

Працюючи директором школи, І. Ткаченко велику увагу приділяв трудовому вихованню молоді і став одним з перших у Радянському Союзі ініціаторів організації учнівських виробничих бригад і комсомольсько-молодіжних таборів праці і відпочинку. Учнівська виробнича бригада Богданівської школи була створена в 1957 році на економічній основі колгоспу «Батьківщина», їй виділив окрему ділянку землі, площею 110. 5гектарів під навчально-дослідне поле бригади і повністю забезпечив засобами механізації для здійснення всієї системи агрозаходів з вирощування високих врожаїв сільськогосподарських культур. Різним аспектам навчально-виховної роботи педагогічного колективу на чолі з І. Ткаченко присвячені статті у республіканських науково-методичних збірках: «На базі колгоспу» (1957), «Спільна робота класного керівника і сім'ї з морального виховання учнів» (1958), «Роль класного керівника в системі внутрішньошкільного контролю» (1958 р.), «Трудові справи юних піонерів» (1962), «Моральне виховання учнів в учнівській виробничій бригаді» (1962).

Гузик Микола Петрович народився 02.11.1941 року у с. Гірське Миколаївського району Львівської області. Після закінчення у 1967 р. природничого факультету Мелітопольського державного педагогічного інституту працював на посадах вчитель хімії та заступника директора з виховної роботи Байтальської СШ Ананьївського району Одеської області. З 1970 по 1983 рр. – директор школи, Ананьївської СШ № 2, а з 1983 по 1989 рр. – директор школи та вчитель хімії Юженської СШ №1. Організатор Першої Творчої спілки вчителів СРСР та переможець Всесоюзного конкурсу «Найкращий проект школи майбутнього» (м. Асоново Іжевської обл., 1987) У 1988 р. було офіційно засновано Авторську школу М.Гузика у м. Южному Одеської області (Рішення Колегії Державного комітету СРСР з народної освіти від 02.06.1988 р. № 15/2 «Про заходи по створенню умов для підтримки і розвитку соціально-педагогічних ініціатив передового то новаторського досвіду наукових інновацій»). У 2004 р. здобуває наукову ступінь кандидата педагогічних наук, захистивши дисертацію за темою: «Комбінована система організації навчально-виховного процесу в загальній школі». Член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України з 20.12.1995 р. (Відділення дидактики, методики, інформаційних технологій в освіті).

Педагогічний стаж понад 40 років.

На даний час працює директором авторської М.Гузика експериментальної спеціалізованої I-III ступенів загальноосвітньої школи-комплексу № 3 у м. Южному Одеської області.

Авторська експериментальна школа-комплекс М.Гузика – це середній загальноосвітній заклад, створений відповідно до дидактичної системи її автора в м. Юному Одеської області 1988 р. У ній поєднуються академічна, мистецька, спортивна, трудова, політехнічна та вища (коледж) школи в єдиному шкільному комплексі з метою забезпечення освітніх потреб і можливостей особистості для досягнення нею більш вагомих кінцевих результатів навчання у порівнянні з вихованцями масової школи.

Назва «Комбінована система організації навчально-виховного процесу», на думку М.Гузика, відображає один із загальних підходів, покладених в основу створення авторської системи, який полягає у доцільному використанні (комбінуванні) і трансформації ряду продуктивних психолого-педагогічних ідей, спрямованих на реалізацію особистісно орієнтованого навчання. Її суть полягає у запровадженні різнорівневого навчання на основі вільного вибору учнями для реалізації навчально-виховних програм. Ця система дає змогу учням найповніше засвоїти базові курси й індивідуально розвиватися, виконуючи диференційовані, індивідуальні та персональні навчально-виховні програми.

Таким чином, комбінована система організації навчально-виховного процесу – це оригінальна дидактична система, зорієнтована на

індивідуалізацію та персоналізацію освіти учня, в якій гнучко поєднуються та комбінуються зміст, форми та технологічні складові навчання конкретного учня, які оптимально реалізують та розвивають його домінуючі творчі здібності. Вона дає можливість поєднувати у певному порядку елементи, у даному випадку – пристосувати педагогічний процес до умов навчання конкретної дитини. Це дозволяє шляхом комбінування відповідних педагогічних технологій створити умови для функціонування особистісно орієнтованого навчання

Белуха Світлана Василівна народилася 17 травня 1942 року в с. Ковпаки Новоайдарського району Ворошиловградської (Луганської) області. У зв'язку з важким матеріальним становищем у родині здібна й активна дівчина не змогла продовжити навчання й вимушена була працювати слюсарем ремонтно-механічного цеху на Лисичанському содовому заводі. А влітку Світлана Белуха працювала старшою піонервожатою замиського табору. Відчувала: це її справжнє покликання, бажаний життєвий шлях, тому в 1963 році вступила на заочне відділення Воронежського державного педагогічного інституту. Працювала в школах міста старшою піонервожатою, учителем географії, заступником директора з виховної роботи, а в 1977 році була призначена директором восьмирічної школи № 17, яка в 1990 році була реорганізована в багатoproфільну гімназію, що співпрацює з чотирма ВНЗ. Без сумніву, це сталося завдяки зусиллям досвідченого педагога, неординарної особистості С. Белухи. Світлана Василівна – людина з надзвичайно розвинутою соціальною та педагогічною інтуїцією. Вона гарний аналітик, прагне створювати нове. Тож будь-яка інновація, що з'являється в педагогіці, упроваджується в роботу гімназії колективом однодумців.

Педагогічний стаж С. Белухи налічує 47 років, стаж управлінської діяльності – 45 років, має кваліфікаційну категорію «спеціаліст вищої категорії», звання «учитель-методист», почесні звання «Народний учитель СРСР», «Заслужений учитель України», «Почесний громадянин міста Лисичанська», нагороджена орденом княгині Ольги III ступеня, Почесною грамотою МОН України, нагрудними знаками «Відмінник народної освіти», «Василь Сухомлинський», «Знак Пошани Лисичанського міського голови», медалями «За заслуги перед Луганщиною» III ступеня, «За значний внесок у розвиток м. Лисичанська» III ступеня, дипломами МОН України та Національної академії педагогічних наук України як переможець конкурсу «Сто кращих керівників шкіл України», «За вагомий внесок у розвиток освіти і науки України», кришталевою відзнакою «Флагман освіти і науки України – 2010», знаком «Успішний професіонал України» за вагомий внесок у розбудову незалежної України.

А сутність ідеї полягала в тому, щоб створити такий заклад освіти, який, за словами В. Сухомлинського, стане «школою радості для учнів, школою спокою для батьків та школою творчості для вчителів». Отже,

створюючи школу повного дня, яка по суті виявилася прогімназією, а пізніше на її основі 1990 року – гімназію, директор розуміла, що для забезпечення максимально комфортних умов розкриття творчого потенціалу кожного учасника освітнього простору необхідно зважати на тип темпераменту й характеру, особливості когнітивної й особистісної сфер і навіть настрій учителів та учнів.

Проводилася діагностика, результати якої обумовлювали організацію життя навчального закладу. Прикладом може бути врахування типу темпераменту вчителів під час складання розкладу. Так, ніколи поруч в одному класі не ставляться уроки вчителів, що мають однаковий темперамент.

Лисичанська багатoproфільна гімназія системно працює в режимі експериментально-інноваційного розвитку, що ґрунтується на поєднанні сучасної психолого-педагогічної науки й передової педагогічної практики. Упровадження інновацій дає змогу здійснити перехід від традиційного до компетентнісного навчання, сприяє накопиченню нових моделей організації освітнього процесу, підвищує інтерес педагогів та учнів до оволодіння сучасними інформаційно-комунікативними технологіями.

Освітній процес спрямовано на реалізацію індивідуального підходу до кожного учня, на активізацію творчої діяльності педагогів, свободу дій у виборі методів, форм, загальних та індивідуальних виховних завдань і залучення учнів до творчого розв'язання навчальних і наукових проблем.

Ідеї Дж. Дьюї переплітаються із передовою педагогічною спадщиною *В. Білавича*. Цікавий доробок підготовки дітей до практичної діяльності був у Середньоберезівській загальноосвітній школі Косівського району Івано-Франківської області, яку очолював Василь Іванович Білавич. Зв'язок навчання із виробничою трудовою діяльністю вважався одним із шляхів виховання особистості, основою трудового виховання у Середньоберезівській школі.

Робочі завдання підбиралися для учнів різного шкільного віку з урахуванням їх знань з інших предметів. Це забезпечувало реалізацію принципу поєднання навчання з практичною діяльністю. Виробничо-трудова діяльність приносила максимальну користь, коли учні в процесі виконання робочого завдання могли самостійно вирішувати певні творчі задачі. У трактуванні В. Білавича учні не готуються жити в сільських умовах, а зразу ж ними живуть: будують, обробляють ділянки землі, максимально використовуючи сільського сільськогосподарську техніку та засоби для її інтенсивного оброблення.

Окрім трудової діяльності у школі формуванню життєвої компетенції учня сприяла змістовна організація дозвілля школярів. Для кожного навчального дня був продуманий режим, який підходив відповідній віковій групі школярів, виходячи з умов роботи школи. Наприклад, під час перерв

учні займалися аеробікою, рухливими іграми, вивчали танці, проводили веселі змагання тощо. А також, кожен учень мав можливість займатися спорідненою для себе справою, так як у школі діяло понад 30 гуртків.

Таким чином, за ідеями В. Білавича, різними формами трудової діяльності можна охопити практично усіх учнів сільської школи

Первушевська Ірина Олександрівна.

Дата народження: 06.08.1949 р.,

Посада: директор.

Навчальний заклад: Рівненський міський Палац дітей та молоді.

Стаж педагогічної діяльності: 34 роки.

Освіта: вища, закінчила філологічний факультет Рівненського педагогічного інституту.

Кавалер ордена Княгині Ольги III ступеня, Заслужений працівник освіти України, Відмінник освіти України, Лауреат Всеукраїнської виставки досягнень народного господарства в номінації «Освіта», міжнародного рейтингу «Золота фортуна», обласного конкурсу «Жінка року» та міського конкурсу «Золоті дзвони»; нагороджена грамотами МОН України, Почесним знаком «Софія Русова»; переможець номінації «Гордість міста», обласного рейтингу «ТОП-20: найвпливовіші жінки Рівненщини». За 34 роки очолюваний нею Палац пройшов шлях від типового провінційного Палацу піонерів до принципово інноваційного позашкільного закладу нового типу, модель якого була визнана однією з найкращих в державі. Первушевська І.О. – автор та організатор міжнародних, соціокультурних і освітніх проєктів, активний громадський діяч: Голова контрольного комісії ЕАІСУ (Європейської Асоціації Установ Вільного Часу) трьох скликань, заступник Голови Асоціації ПНЗ України, член колегії Управління освіти Рівненського міськвиконкому, керівник Лабораторії позашкільної освіти РОШПО, член Молодіжної ради при управлінні у справах сім'ї, молоді та спорту Рівненського міськвиконкому, заступник Голови Громадської ради міста. І.О.Первушевська – співавтор науково-методичних посібників «Нові технології позашкільної освіти і виховання», «Від профільного навчання – до профільної освіти. Стратегія локальних змін позашкільного навчального закладу нового типу»; автор 37 наукових статей.

Сосюк Наталія Володимирівна.

Дата народження – 10.07.1963р.

Стаж педагогічної діяльності – 26 років.

Посада – директор школи-інтернату.

Навчальний заклад – КЗ «Школа-інтернат II–III ст.

«Рівненський обласний ліцей».

Освіта – вища, Рівненський державний педагогічний інститут імені Д.З. Мануїльського.

Фах – вчитель української мови та літератури.

Категорія – спеціаліст вищої категорії.

Має педагогічне звання «учитель-методист», Заслужений вчитель України. Нагороджена: Почесними грамотами Міністерства освіти і науки України нагрудним знаком «Відмінник освіти України», знаком «Василь Сухомлинський», Подякою прем'єр-міністра України, Подякою Міністерства освіти та науки України.

Наталія Володимирівна розробила власну методику вивчення та сучасного прочитання української класики: урок-біль за кіноповістю О. Довженка «Україна в огні», урок пошуку істини за віршем Т.Г.Шевченка «Розрита могила», урок Скорботної молитви за романом Уласа Самчука «Марія» тощо, тестові завдання з теорії літератури для класів з поглибленим вивченням.

У 1995 році Н. Сосюк брала участь у Всеукраїнському конкурсі вчителів української мови та літератури та українознавства в м. Києві. Конкурсна комісія високо оцінила працю рівненського педагога, визнавши її переможцем в номінації «Українська мова та література».

Серед учнів Наталії Володимирівни – учителі-філологи, науковці, журналісти, призери, переможці III і IV етапів Всеукраїнської олімпіади з української мови та літератури, більше п'яти років поспіль – абсолютні переможці Міжнародного конкурсу з української мови ім. П. Яцика, Всеукраїнського літературного конкурсу «Об'єднаймося, брати мої» та «Вірю в майбутнє твоє, Україно».

Сосюк Н.В. співпрацює з Рівненським державним гуманітарним університетом, є лектором Рівненського обласного інституту післядипломної педагогічної освіти, бере участь у Всеукраїнських семінарах, конференціях з методики викладання української мови та літератури, друкується у фаховій періодиці. *Створила літературну студію «Лада», видала три збірки художніх творів ліцеїстів.*

Наталія Володимирівна – член творчої групи з підготовки та випуску методичних посібників для вчителів-філологів: «Науково-методичний матеріал для вивчення творчості неокласиків», «Творчість поетів «Празької школи», написала передмову до Хрестоматії «Письменники Рівненщини – дітям», є постійною учасницею літературно-мистецької передачі обласного радіо «У дзеркалі слова». У 2006 році видала власну поетичну збірку «В огроми неба».

За період роботи директором з 2006 року в ліцеї-інтернаті відкрито класи художньо-естетичного напрямку «Кобзарство», на 70% оновлено технічну базу навчальних кабінетів, проведено євроремонти гуртожитків, навчального корпусу, замінено систему опалення, зроблено капітальний ремонт спортивного та актового залів, проведено реконструкцію харчоблоку з добудовою, капітальний ремонт крівлі.

Наталія Володимирівна є членом творчої групи керівників спеціалізованих закладів із проблеми «Управління інноваційними процесами в загальноосвітньому навчальному закладі». Започаткувала свято Науки, випуск наукового вісника «Тези наукових робіт ліцеїстів», ліцейські дебати на рівні міста та області, з метою профілізації навчання ввела спецкурси з вивчення польської, китайської, латинської, чеської мов.

Рівненський ліцей-інтернат уже багато років є осередком не лише шкільної освіти Рівненщини, а й осередком національного духу, інтелекту, духовності, оскільки там створено всі потрібні умови для найповнішої реалізації природних здібностей молоді, розкриття їхніх талантів і розквітання їхніх душ. Значною мірою все це досягнуто завдяки старанням Н. Сосюк, адже авторитет закладу освіти великою мірою залежить від того, хто ним керує.

Незважаючи на різноманітність підходів до вирішення цього важливого питання, педагогічна система вчителів-новаторів базувалася на загальних принципах педагогіки співробітництва:

1. Повага до індивідуальності кожного учня; партнерські відношення між вчителем і учнями, прагненні до їх духовної взаємодії; створення комфортних, психолого-педагогічних умов для індивідуального розвитку вихованців; оптимістичне прогнозування і віра вчителя в здатність учнів успішно навчатися.

2. Пошук нових, нетрадиційних методів, прийомів і засобів навчання, що створюють сприятливі умови розвитку творчості кожного учня, для максимально повної реалізації учнями свого творчого потенціалу та забезпечують високий результат засвоєння учнями навчального матеріалу.

3. Перспективність дидактичних ідей та практичного досвіду педагогів-новаторів підтверджувалася високими навчальними успіхами їхніх учнів.

4. Доступність педагогічного досвіду новаторів для вчителів всього колишнього Радянського Союзу і можливість його впровадження в практику роботи вчителя-вихователя.

Тема 3

УМОВИ ТА ДЖЕРЕЛА ПЕДАГОГІЧНОЇ ТВОРЧОСТІ

Мета лекції: з'ясувати основні умови та джерела формування педагогічної творчості; створити у студентів початкову позитивну установку на формування творчої особистості вчителя; розвинути мотивацію до набуття

вчительської майстерності; формувати у студентів уміння розв'язувати педагогічні задачі.

План лекції:

1. Сфери прояву творчості педагога. Типологія творчих особистостей.
2. Зовнішні та внутрішні умови розвитку педагогічної творчості.
3. Джерела творчих ідей та рішень.
4. Передовий педагогічний досвід як джерело педагогічної творчості.

Основні дефініції теми: «соціальне замовлення освіти», «інновації», «рівень розвитку сучасної науки», «внутрішні умови», «зовнішні умови», «джерела творчих ідей», «трактування передового педагогічного досвіду».

ЛІТЕРАТУРА

- Бугрій О. Творчість у педагогічній діяльності. *Вища школа*. 2009. №4. С.87-92.
- Грінь Л. Школа життєтворчості в умовах педагогічного новаторства. *Директор школи*. 2010. №6 (лютий). С.26-28.
- Гузан І., Філик Н., Кухарчук Л. Вершини педагогічної. *Початкова школа*. 2009. №11. С.60.
- Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. Моляко, О. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.
- Полякова Г. Педагогічна творчість учителя. *Завуч*. 2006. № 35 (грудень). С.9-12.
- Сисосва С. Педагогічна творчість: монографія. Київ: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. 150 с.
- Сисосва С. Творча педагогічна діяльність учителя. *Обдарована дитина*. 2005. №4. С.6-14.
- Степаненко О. Особистісні та професійні якості творчого педагога. *Нова педагогічна думка*. 2007. №4. С.82-90.
- Чернишов О. Творчий обдарований учитель – учитель майбутнього. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2009. №6. С.18-21.

1. Сфери прояву творчості педагога

Творчий характер педагогічної діяльності не можна звести лише до розв'язання педагогічних задач, оскільки в творчій діяльності у єдності проявляються пізнавальний, емоційно-вольовий і мотиваційний компоненти особистості. Однак розв'язання спеціально підібраних задач, спрямованих на розвиток тих чи інших структурних компонентів творчого мислення (цілепокладання, аналіз, підбір варіантів, класифікація, оцінка тощо) є важливою умовою розвитку творчого потенціалу особистості педагога.

Сферу прояву творчості вчителя звужують, зводячи її до нестандартного, оригінального розв'язання творчих завдань або проблемних ситуацій. Між тим, творчість педагога проявляється:

1) в освітній діяльності (*методична творчість*). Методична творчість припускає здібність педагога до осмислення ситуації та розбір адекватних моделей, на основі яких й ухвалюється педагогічне рішення; конструювання змісту навчання і виховання відповідно до конкретної ситуації і особливостей як учнів, так і самого вчителя; «приміряється» матеріал і система його викладу до своєї творчої індивідуальності і до здібностей учнів;

2) при розв'язанні комунікативних задач, що є фоном і основою педагогічної діяльності (*комунікативна творчість*). Припускає уміння налагоджувати й підтримувати взаємини з учнями, творчо будувати інформаційний потік, пізнавати вихованців в процесі спілкування,

використовувати психологічний взаємовплив упродовж педагогічного процесу, здійснювати психологічну саморегуляцію;

3) у сфері особистості педагогічна творчість проявляється як самореалізація педагога на основі самоусвідомлення себе творчою індивідуальністю, як визначення шляхів власного професійного росту і побудови програми самовдосконалення (*творче самовдосконалення*).

Творчість в діяльності педагога характеризується різними рівнями. Так, В. Кан-Калік, Н. Никандров (1990) виокремлюють такі рівні педагогічної творчості:

- *рівень елементарної взаємодії* з класом: педагог використовує зворотній зв'язок, коректує свої дії по її результатах, але він діє «за методичкою», за «шаблоном», за досвідом інших вчителів;
- *рівень оптимізації* діяльності на уроці, починаючи з його планування, коли творчість виявляється в умілому виборі і доцільному поєднанні вже відомого педагогові змісту, методів і форм навчання;
- *евристичний*, коли педагог використовує творчі можливості живого спілкування з учнями;
- *вищий рівень* творчості педагога, який характеризується його повною самостійністю, використанням готових прийомів, але в яких закладається особистісні зусилля, тому вони відповідають його творчій індивідуальності, особливостям особистості вихованця, конкретному рівню розвитку класу.

Заслугове на увагу типологія творчої особистості, яка найчіткіше подано в доробку В. Андреева і може бути поширена на педагогів різних сфер діяльності, а саме:

а) *теоретик-логік* – це тип творчої особистості, якому характерна здібність до логічних широких узагальнень, класифікації і систематизації інформації;

б) *теоретик-інтуїтивіст* характеризується високорозвинутою здібністю до проектування нових оригінальних ідей. Педагоги такого типу не бояться протиставити свої думки загальноприйнятим, володіють винятковою фантазією і розвинутою уявою;

в) *практик-експериментатор* завжди прагне нові гіпотези перевірити експериментально. Педагоги такого типу люблять і вміють працювати з технічними засобами навчання. У них переважає інтерес та здатність до професійної діяльності;

г) *педагог-організатор* – тип творчої особистості, який володіє високою розвинутою ерудицією, комунікабельністю, здатністю підпорядкувати діяльність колективу своїй волі і спрямовувати її на вирішення нових творчих завдань;

д) *педагог-ініціатор* характеризується енергійністю, прогнозуванням, однак, лише на початкових стадіях вирішення нестереотипних завдань. Досвід свідчить, що саме вони швидко «гаснуть» і переходять до вирішення інших творчих завдань.

На наш погляд, у сучасній початковій школі можна говорити про педагогів-ентузіастів, які творчо перетворюють зміст, методику і організацію освітньої практики у зв'язку з постійною перебудовою програм, підручників і дидактичного арсеналу.

Отже, педагогічна творчість сама по собі – це процес, що починається від засвоєння того, що вже було накопичено (адаптація, репродукція, відтворення знань і досвіду) до зміни, перетворення існуючого досвіду. Шлях від пристосування до педагогічної ситуації до її перетворення складає суть динаміки творчості вчителя.

1. Зовнішні та внутрішні умови розвитку педагогічної творчості

До найбільш суттєвих *зовнішніх* (об'єктивних) умов, від яких залежить розвиток педагогічної творчості, відносять:

1. Вимоги, які ставить до освітніх закладів суспільство. Вони відображають сучасну соціальну ситуацію, перспективи суспільного і науково-технічного прогресу.
2. Рівень розвитку сучасної науки, особливо науки про людину, передусім педагогіки і психології.
3. Стан освітньої (шкільної) практики, у тому числі професійна підготовка вчителів і забезпечення закладів освіти сучасними засобами навчання.
4. Методичні настанови, вміщені в програмах, посібниках, інструкціях органів освіти; вимоги органів освіти до закладу, методистів, вчителів.
5. Педагогічна позиція певного колективу, його творчий потенціал, психологічна атмосфера, готовність до спільного пошуку оптимальних рішень.

Зовнішні умови впливають на формування внутрішніх умов розвитку педагогічної творчості. До найбільш важливіших *внутрішніх* умов належать: високий рівень наукової та педагогічної компетентності вчителя, його розвинуте психолого-педагогічне мислення, потяг до творчого пошуку, володіння педагогічною технікою, певний педагогічний досвід, достатній рівень розвитку вмінь, уяви та інтуїції.

Існує ще одна група умов, внутрішніх для навчального процесу. Це рівень розвитку колективу учнів, його інтелектуальний та емоційний тонус, а також підготовленість до творчого процесу кожного учня.

2. Джерела творчих ідей та рішень

Безпосередніми *джерелами* творчих, новаторських ідей є:

- соціальне замовлення закладу освіти на розвиток творчих здібностей учнів;
- досягнення науки, особливо науки про людину, її виховання та розвиток – психології, педагогіки, методик;
- передовий педагогічний досвід;
- педагогічна преса, публіцистика, ЗМІ, мережа Інтернет;

✚ особистий досвід, відпрацьоване на його основі мислення та інтуїція педагога.

3. Передовий педагогічний досвід як джерело педагогічної творчості

Педагогічний досвід – це система педагогічних знань умінь і навичок, способів здійснення творчої педагогічної діяльності, емоційно-ціннісних ставлень, здобутих у процесі практичної освітньої роботи. Педагогічний досвід може бути масовим і передовим. *Передовий педагогічний досвід* формується на основі масового завдяки оволодінню об'єктивними педагогічними закономірностями (Ю. Бабанський).

Передовий педагогічний досвід – це діяльність педагога, яка забезпечує стійку ефективність освітнього процесу шляхом використання оригінальних форм, методів, прийомів, засобів навчання та виховання, нових систем навчання і виховання або вже відомих форм, методів, прийомів, засобів роботи на основі їх удосконалення.

Передовий педагогічний досвід розрізняють за обсягом і рівнем творчої самостійності його автора. За *обсягом* виділяють такі види досвіду: система роботи установи (школи, відділу народної освіти, методичного кабінету і под.); система роботи працівника (учителя, директора, інспектора-методиста тощо); вирішення важливої педагогічної проблеми у закладі освіти (моральне виховання учнів); вирішення важливої педагогічної проблеми у діяльності окремих педагогів (індивідуалізація навчання у процесі викладання математики); певні форми, методи і прийоми, які застосовуються у навчальному закладі; форми, методи і прийоми, якими послуговуються окремі педагоги.

За *рівнем творчої самостійності* виділяють такі види передового педагогічного досвіду: раціоналізаторський і новаторський.

Раціоналізаторський досвід – це досвід, створений у межах відомих форм, методів і прийомів педагогічної діяльності, який вирізняється новим оригінальним підходом до їхнього використання, що спричиняє підвищення якості навчання, виховання та управління.

Прикладом раціоналізаторського досвіду є досвід роботи вчительки початкових класів з м. Кіровограда С. Логачевської, сконцентрований на вмiлу реалізацію в практичній діяльності ідей педагогічної науки з питань диференціації навчання. На основі розроблених структурно-логічних схем С. Логачевська здійснює диференційований підхід до учнів на всіх етапах засвоєння знань. Цьому сприяють диференційовані завдання, дібрані за ступенем складності й ступенем самостійності. Так, наприклад, на етапі закріплення навчального матеріалу диференціація навчальної роботи має таку послідовність: на першому етапі сильні учні виконують основне завдання самостійно, середнім надаються допоміжні матеріали (вказівка на зразок виконання, пам'ятки, додаткова конкретизація, запитання тощо), а слабші учні працюють із учителем; на другому етапі сильні учні виконують творче

завдання, середні основне, слабші – завдання, що супроводжуються допоміжними матеріалами. На третьому етапі – сильні учні працюють над виконанням цікавого завдання, середні – творчого завдання, а слабші учні виконують основне завдання. На четвертому етапі всі учні виконують спільне завдання.

Новаторський (від лат. *povator* – обновник) досвід – це досвід, який запроваджує і реалізує нові прогресивні ідеї, визначає нові шляхи вирішення окремих і загальних педагогічних завдань; використовує нові форми, методи, прийоми, системи діяльності, донині не відомі педагогічній науці та шкільній практиці; істотно модифікує відомі форми, методи й прийоми діяльності, переорієнтовуючи їх на вирішення сучасних завдань.

Новаторським є досвід донецького вчителя фізики *В. Шаталова*. В основі досвіду – виклад нового матеріалу укрупненими блоками, що спричиняє значне скорочення термінів вивчення окремих навчальних предметів. Це серйозно змінює технологію навчання. За методикою *В. Шаталова* робота над новим матеріалом охоплює такі етапи:

- 1) розгорнуте, образно-емоційне пояснення вчителем відібраних для уроку параграфів;
- 2) стислий виклад навчального матеріалу за опорним плакатом (збільшена копія аркуша з опорними сигналами);
- 3) вивчення опорних сигналів, які отримує кожний учень і вклеює їх у свої альбоми;
- 4) робота з підручником і аркушем опорних сигналів у домашніх умовах;
- 5) письмове відтворення опорних сигналів на наступному уроці;
- 6) відповіді за опорними сигналами;
- 7) постійне повторення й поглиблення раніше вивченого матеріалу.

Сім етапів роботи над теоретичним матеріалом забезпечують глибоке розуміння учнями теоретичних питань, що, в свою чергу, викликає бажання випробувати свої сили на практиці, а час, заощаджений на сконцентрованому вивченні теорії, уможливує збільшення кількості розв'язуваних задач, урізноманітнює їх типологію, збільшує варіативність шляхів розв'язання.

На уроці пропонується еталон розв'язання типової задачі. Додому задається аналогічна задача, яку можуть розв'язати всі учні. Знання теорії обумовлює першу успішну спробу самостійного розв'язку задачі, що призводить до появи бажання самостійно працювати, розвиває смак самостійної роботи..

Нову систему вивчення навчального матеріалу запропонував також одеський учитель хімії *М. Гузик*. Матеріал подається «великими порціями», тому планування вчителем кожної навчальної теми передбачає таку систему уроків: 1) уроки – лекції; 2) уроки – семінарські заняття; 3) уроки узагальнення і систематизації знань; 4) уроки захисту творчих завдань; 5) уроки – практикуми.

Урок-лекція складається з трьох частин. Спочатку коротко (без деталізації) учитель викладає навчальний матеріал (до 7 хв.). Після цього протягом 30 хвилин учитель пояснює той самий матеріал вдруге, але детальніше, дає інструктаж щодо індивідуального його вивчення кожним учнем. У підсумковій частині уроку (5-8 хв.) учитель втретє повертається нового матеріалу, робить підсумки і подає список літератури для домашнього опрацювання.

На уроці-семінарі здійснюється самостійне вивчення учнями навчального матеріалу на різному рівні складності, що забезпечується трьома програмами (програма А – на рівні творчого використання, програма В – відтворення отриманих знань на репродуктивному рівні, вміння застосовувати їх за аналогією; програма С – репродуктивне відтворення знань, застосування їх за зразком). Ці програми учні обирають самостійно. На уроці – семінарі застосовується групова форма роботи. Виконуючи завдання, учні використовують підручники, власні конспекти лекцій, а в разі потреби звертаються за консультацією до вчителя. Наприкінці уроку – семінару вчитель дає самостійну роботу.

На уроці-заліку узагальнюється і систематизується засвоєний матеріал. Міжпредметне узагальнення і систематизація знань відбуваються на уроці захисту творчих завдань. Такі уроки проводяться після вивчення великих розділів. Тематичні творчі завдання до цих уроків учні отримують заздалегідь. Над їхнім вирішенням працюють групами. На уроці з повідомленням про виконану роботу виступає керівник групи. Учитель підсумовує обговорення даного варіанта вирішення завдань.

Педагогом-новатором є петербурзький учитель літератури *Є. Ільїн*. Суть досвіду – «навчаюче виховання», метою якого є моральне формування особистості засобами літератури, а не літературознавчі знання. Основний метод – морально-публіцистична інтерпретація тексту, зближення літератури з життям учня. Метод реалізується за допомогою прийомів: аналізу яскравої конструктивної деталі, складного морального питання, етичного монологу, мікродиспуту і под. Новизна досвіду – у сукупності прийомів, які розвивають самосвідомість, аналітичні художні здібності учня

Справжнє відкриття зробив педагог-новатор із підмосковного Реутова *І. Волков*. Він розробив систему розвитку різнопланових здібностей учня шляхом вирішення оригінальних задач, виконання завдань і виготовлення різноманітних предметів без опори на зразки. При цьому замість уроків праці, малювання, позакласної роботи використовуються «блоки знань і умінь», а на зміну традиційним урокам приходять уроки навчання творчості. У результаті в учнів розвиваються пізнавальні, трудові, евристичні, винахідницькі здібності і передовсім у тих видах діяльності, які відповідають природній обдарованості; достовірно визначається професійна спрямованість.

За ініціативою *І. Волкова* в школі для кожного учня було заведено розроблену ним «Творчу книжку учня» – невеликий, віддрукований

типографським способом зошит, у якому ведеться облік і оцінюється будь-яка творча робота учня, виконана за його ініціативою (модель, інструмент, вишивка тощо), участь у предметних олімпіадах, проведення занять з молодшими учнями, спортивні досягнення та інше. Все це пізніше відображається у характеристиці учня. І найголовніше – організований у такий спосіб точний облік творчих справ уможливив визначення нахилів і спричинив розвиток здібностей кожного.

Педагогічні інновації визначаються за допомогою критеріїв, які засвідчують ефективність того чи іншого нововведення. Беручи до уваги наявний досвід досліджень з педагогіки, визначають такі *критерії передового педагогічного досвіду*:

- ✚ актуальність – критерій, який означає, що досвід спрямовано на розв'язання найважливіших проблем навчання, виховання і розвитку учнів;
- ✚ оригінальність – означає, що в практиці роботи даного педагога, педагогічного колективу використовуються форми, методи, прийоми, засоби або їх системи, які ще не застосовувалися в умовах сучасної школи;
- ✚ висока ефективність – досвід можна вважати передовим лише тоді, коли педагогом досягнуто вищих порівняно з масовою практикою результатів навчання, виховання і розвитку;
- ✚ стабільність результатів – виявлений передовий педагогічний досвід характеризується стійкою ефективністю і стабільністю результатів протягом тривалого часу;
- ✚ оптимальність – це витрати часу, зусиль учителів та учнів на досягнення результатів; оптимальними є ті інновації, що досягають високих результатів за найменших фізичних, розумових і часових витратах;
- ✚ можливість творчого застосування передового педагогічного досвіду в масовій практиці.

Наведені критерії використовуються на стадії первинного ознайомлення з досвідом, а також у процесі його аналізу та узагальнення. Висновок про наявність у тій чи іншій педагогічній діяльності передового досвіду робиться на основі обліку всіх показників, які представляють його загальні критерії. Відсутність хоча б одного з них не дає підстав вважати досвід передовим.

Інноваційна спрямованість діяльності вчителів включає і другу складову – впровадження досягнень педагогічної науки. Сучасні педагогічні ідеї, результати наукових досліджень із педагогіки і психології для учителів, керівників закладів освіти часто залишаються невідомими через відсутність своєчасної інформації. Поняття «впровадження» означає спеціально організовану систему вивчення результатів фундаментальних і прикладних досліджень, обґрунтування доцільності їх впровадження, розвиток на цій основі потреби у застосуванні наукових результатів на практиці.

Технологія впровадження на практиці досягнень науки має два етапи: вибір проблеми і організація роботи педагогічного колективу над проблемою.

Вибір проблеми передбачає виокремлення ідей, цілей, завдань, положень, висновків наукового дослідження. Це допомагає зосередити увагу на конкретному науково-методичному матеріалі, сконцентрувати на ньому всю творчу діяльність колективу: навчально-виховний процес, методичну роботу, самостійну роботу учителів та інше.

Організація роботи педагогічного колективу школи над проблемою складається з трьох етапів: підготовчого, дослідницького, підсумкового.

На підготовчому етапі створюється творча група, до складу якої входять досвідчені учителі, що володіють творчими здібностями. Очолює групу директор школи чи його заступник. Творча група обирає, формулює проблему, уточнює її аспекти, які одержали теоретичне обґрунтування, знайомиться з можливим досвідом її вирішення в інших школах, регіонах країни. Далі творча група доводить до відома учителів програму дослідницької роботи, допомагає кожному учителю з урахуванням його інтересів, рівня знань, труднощів обрати творче завдання.

Можливі різні варіанти організації роботи над проблемою: коли всі учасники вивчають ті самі питання на різних об'єктах (наприклад, творчі завдання, які стосуються активізації пізнавальної діяльності учнів може вирішувати кожен учитель чи група учителів зі своєї спеціальності); коли різні учителі або групи працюють над різними аспектами даної проблеми; коли вивчення найбільш складних і важких науково-педагогічних і практичних питань доручається членам творчої групи, решта учителів вивчає їхню діяльність і на цій основі вносить корективи у свою роботу. У всіх випадках учителі залучаються до дослідницької діяльності, яка вимагає цілеспрямованого вивчення досягнень науки, їх апробації у своїй практичній діяльності, пошуку кращих варіантів вирішення конкретних завдань.

На дослідницькому етапі учитель постійно звертається до теорії і передового досвіду, що дозволяє йому перебудовувати практику на дослідницькому рівні. У процесі дослідницької роботи апробуються прийоми і засоби тих чи інших методик, робляться узагальнення про їх ефективність, спеціально готуються уроки, виховні справи, інші педагогічні дії.

Узагальнені результати вивчення певного аспекту проблеми апробуються, уточнюються, після чого учителі виступають із доповідями про свій досвід, власні творчі знахідки. Одержані результати впроваджуються у практику всіх учителів школи.

У процесі роботи над проблемою керівники школи періодично проводять оперативні наради, на яких обговорюються досягнуті успіхи, розкриваються типові недоліки, організовується колективний обмін думками і виявляються ще не вирішені проблеми.

Підсумковий етап роботи над проблемою передбачає аналіз результатів і узагальнення накопиченого матеріалу. Головним висновком етапу є відповідь на те, як методика використання нових методів, прийомів,

засобів вплинула на якість знань, умінь і навичок учнів, рівень їх розвитку і вихованості.

В умовах демократизації управління школою зростає самостійність кожного вчителя у виборі тих чи інших ділянок педагогічної діяльності, в яких він веде творчий пошук. Водночас підвищується роль колективного пошуку. У будь-якому випадку кожен учитель потребує певної координації цієї діяльності, певної морально-психологічної обстановки – інноваційного середовища, яке забезпечує введення інновацій в освітній процес школи.

Тема 4

ТВОРЧИСТЬ ВЧИТЕЛЯ І ТВОРЧИСТЬ УЧНЯ

Мета лекції: сформувати у студентів поняття про індивідуальну творчу концепцію педагога, ознайомити їх з різними підходами до розуміння її сутності та складових; закріпити уміння роботи категорійний аналіз педагогічних понять на прикладі категорії «педагогічна співтворчість».

План лекції

1. Індивідуальна творча концепція педагога.
2. Зміст творчих якостей учня і критерії їх оцінювання.
3. Специфіка формування творчої особистості учня.
4. Моделі педагогічної співтворчості.
5. Управління творчим розвитком особистості в освітньому процесі.
6. Механізми поштовху до творчої активності педагога (наслідування, взаємовплив, інтуїція, інсайт).

Основні дефініції теми: «особистість», «творча особистість», «творчий процес», «творча активність», «творчі можливості учня», «формування та розвиток особистості».

ЛІТЕРАТУРА

- Бугрій О. Творчість у педагогічній діяльності. *Вища школа*. 2009. №4. С.87-92.
- Грін Л. Школа життєтворчості в умовах педагогічного новаторства. *Директор школи*. 2010. №6 (лютий). С.26-28.
- Гузан І., Філик Н., Кухарчук Л. Вершини педагогічної. *Початкова школа*. 2009. №11. С.60.
- Здібності, творчість, обдарованість: теорія, методика, результати досліджень / За ред. В. Моляко, О. Музики. Житомир: Вид-во Рута, 2006. 320 с.
- Музика О. Стратегіально-ціннісна організація свідомості творчо обдарованої особистості. *Стратегії творчої діяльності: школа В. Моляко* / За заг. ред. В. Моляко. Київ: «Освіта України», 2008. С. 458-500
- Полякова Г. Педагогічна творчість учителя. *Завуч*. 2006. № 35 (грудень). С.9-12.
- Сисоева С. Педагогічна творчість: Монографія. Київ: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. 150 с.
- Сисоева С. Творча педагогічна діяльність учителя. *Обдарована дитина*. 2005. №4. С.6-14.

Степаненко О. Особистісні та професійні якості творчого педагога. *Нова педагогічна думка*. 2007. №4. С.82-90.

Чернишов О. Творчий обдарований учитель – учитель майбутнього. *Директор школи, ліцею, гімназії*. 2009. №6. С.18-21.

1. Індивідуальна творча концепція педагога

Поняття «індивідуальна творча концепція педагога» тісно пов'язано з поняттям «творчий потенціал особистості». Низка дослідників під творчим потенціалом фактично розуміють обдарованість, готовність до діяльності, а в нашому випадку – творчу обдарованість, готовність до творчої діяльності.

Аналізуючи роботи дослідників здібностей та обдарованості (Г. Костюк, Б. Теплов, О. Матюшкін, Я. Пономарьов, Н. Кузьміна та багато інших), можна переконатися, що вони вживали ці поняття як синоніми.

У 1995 році творчий колектив під керівництвом В. Моляко, орієнтуючись на дослідження й інших фахівців (О. Матюшкін, В. Шадриков, Е. Голубева, Д. Богоявленська, Е. де Боно, Ю. Бабаєва та ін.), представили загальну **структуру творчого потенціалу**, яка може визначатися такими основними *складовими*:

1) задатки, нахили, що виявляються в підвищеній чутливості, певній вибірковості, наданні переваг чомусь перед чимось, загальній динамічності психічних процесів;

2) інтереси, їхня спрямованість, частота й систематичність проявів, домінування пізнавальних інтересів;

3) допитливість, потяг до створення нового, до пошуку й розв'язання проблем;

4) швидкість у засвоєнні нової інформації, створення асоціативних масивів;

5) нахили до постійних порівнянь, зіставлень, вироблення еталонів для наступних порівнянь, відбору;

6) прояви загального інтелекту – розуміння, швидкість оцінювань та вибору шляхів розв'язку, адекватність дій;

7) емоційне забарвлення окремих процесів, емоційне ставлення, вплив почуттів на суб'єктивне оцінювання, вибір, надання переваг;

8) наполегливість, систематичність у роботі, цілеспрямованість, рішучість, працелюбність, сміливе прийняття рішень;

9) творча спрямованість на пошуки аналогій, комбінування, реконструювання, змін варіантів, економність у рішеннях, використанні часу, засобів та ін.;

10) інтуїтивізм – здатність до прояву неусвідомлюваних швидких (іноді миттєвих) оцінок, прогнозів, рішень;

11) порівняно швидке та якісне оволодіння вміннями, навичками, прийомами, технікою праці, майстерністю виконання відповідних дій;

12) здібності до реалізації власних стратегій і тактик при розв'язанні різних проблем, завдань, пошуку виходу зі складних, нестандартних, екстремальних ситуацій.

Власна педагогічна ідея може з'явитися в результаті тривалих педагогічних спостережень, досвіду, знання теорії. На її основі розроблюється індивідуальна педагогічна концепція. Педагог, безумовно, повинен спиратися на загальні закономірності педагогічного процесу, але їх реалізація відбувається через власну творчу індивідуальність.

Основні складові індивідуальної творчої концепції педагога:

1. Націленість на формування творчої особистості учня.
2. Педагогічний такт.
3. Здатність до емпатії.
4. Артистизм.
5. Уміння вчителя створювати проблемні ситуації.
6. Уміння розвивати і стимулювати дитячу уяву.
7. Обов'язкове заохочення будь-яких продуктів творчості, зміст якого полягає у виклику позитивної емоційної реакції, почуття задоволення, гордості, радості, віри у власні сили, у себе.
8. Почуття гумору.

2. Зміст творчих якостей учня і критерії їх оцінювання

Розвиток особистості в молодшому шкільному віці розглядають нерозривно із *розвитком самооцінки творчих здібностей*, тому що в окремих випадках показники самооцінки можуть бути індикаторами напрямків і кризових моментів у розвитку здібностей. У результаті теоретичного аналізу було встановлено, що про самооцінку здібностей доволі часто йдеться тоді, коли розглядаються такі поняття як «самооцінка результативності» (А. Волочков, Б. Вяткін, Г. Ліпкіна), «самооцінка можливостей», «самооцінка знань» (В. Чудновський). Що стосується самооцінки здібностей, то вона імпліцитно присутня в таких критеріях творчості в учінні як суб'єктивно нові знання, ціннісне ставлення до знань, рефлексивність та суб'єктивність в навчальній діяльності, самостійність та оригінальність у вирішенні навчальних завдань (В. Давидов, В. Моляко, А. Рахімов, В. Слободчиков, Г. Цукерман).

Важливою умовою розвитку самооцінки творчих здібностей молодших школярів є діяльність з високим розвивально-творчим потенціалом, яку ми означили як навчально-творчу діяльність. Її особливістю, яка зближує учіння з власне творчою діяльністю, окрім суб'єктивно відкритих знань, є пріоритет соціальної значимості результатів. У *навчально-творчій діяльності визначальними є співробітництво між учнями, визнання та поцінування успіхів вчителями та ровесниками, ціннісний обмін, ціннісна підтримка, високий рівень соціальної рефлексії.*

У здібностей є дві основні *форми прояву*. Це зовнішньо-результативна і внутрішня – суб'єктивна, яка прямо пов'язана із самооцінкою. Вона проявляється в тому:

- як пояснюють молодші школярі свої успіхи та невдачі;
- чи є відмінності в самооцінці залежно від атрибуції успішності;
- як залежить самооцінка від способу організації навчальної діяльності (традиційна та розвивальна системи навчання, заняття в гуртках).

В американських дослідженнях проблем психології наукової творчості (Г. Розен та ін.) пропонується об'ємний перелік якостей творчої особистості (понад шістьдесят показників). На основі аналізу літературних джерел, біографій і автобіографій видатних людей російський психолог Я. Пономарьов виділив якості людей із великим творчим потенціалом, як-то:

- ✚ надзвичайна напруженість уваги;
- ✚ висока вразливість;
- ✚ цілісність сприйняття;
- ✚ інтуїція;
- ✚ фантазія, вигадка;
- ✚ дар передбачення;
- ✚ великі за обсягом знання.

Іншими вченими серед особливостей творчої особистості виділяються:

- ✚ відхилення від шаблону;
- ✚ оригінальність;
- ✚ ініціативність;
- ✚ наполегливість;
- ✚ висока самоорганізація;
- ✚ працездатність;
- ✚ потреба в інтелектуальній праці;
- ✚ високий рівень вимогливості;
- ✚ готовність до ризику;
- ✚ імпульсивність;
- ✚ незалежність суджень;
- ✚ нерівномірність успіхів при вивченні різних навчальних предметів;
- ✚ почуття гумору, самобутність, пізнавальна «дотошність»;
- ✚ неприймання на віру, критичний погляд на такі речі, які вважають «священими»;
- ✚ сміливість уявлення та мислення;
- ✚ особливості мотивації: творча особистість знаходить задоволення не стільки у досягненні мети творчості, скільки у самому процесі творчості.

Люди, які досягли високих творчих успіхів, відрізняються не тільки розвитком інтелекту, а й особистісними якостями, такими як:

- наполегливість у виконанні завдань;
- активність;

- організаторські здібності;
- вміння захищати отримані результати.

Аналіз праць З. Фрейда приводить до висновку, що креативи характеризуються високою емоційною збудженістю, а специфічною їх особливістю є однакова почергова обробка інформації в правій та лівій півкулях мозку. З точки зору психоаналітичної теорії існує п'ять виключно креативних якостей людини:

- ✚ творча обдарованість;
- ✚ емпатія;
- ✚ здібність усвідомлювати обмеженість власного життя;
- ✚ почуття гумору;
- ✚ мудрість.

У працях дослідників проблеми творчості наводяться навіть дев'ять вихідних якостей (параметрів) творчої особистості за допомогою яких записується аналітична формула творчих досягнень особистості, а саме:

- знання;
- здібності до самоосвіти;
- пам'ять;
- допитливість;
- спостережливість;
- уявлення;
- скептицизм;
- ентузіазм;
- наполегливість;
- фізичне здоров'я.

Широке вживання в звичайному і спеціально-науковому словниках терміну «творчі здібності», як і багатьох інших сполучень із словом «творчий» досить довільне та умовне. У психології зроблена спроба дати класифікацію поняттям здібності, обдарованість і талант за єдиним критерієм – успіх в діяльності.

Дослідники проблеми творчості, коли розглядають процеси навчання і виховання, часто використовують термін творчі здібності, які розуміють широко, як синтез властивостей і особливостей особистості, які характеризують ступінь їх відповідності вимогам певного виду навчально-творчої діяльності і обумовлюють рівень її результативності. У діяльності окремі здібності виявляються не ізольовано, а у взаємодії і по відношенню до мети як щось цілісне. Міра інтеграції здібностей в системі конкретної діяльності може мати індивідуальне забарвлення, так як з однією і тією ж продуктивністю окремих функцій у різних осіб результативність їх діяльності буде вирізнятися. Кожний індивід характеризується ще й показником інтеграції окремих здібностей відносно різних видів діяльності.

Значну роль у реалізації здібностей відіграють *характерологічні, особливості особистості* – такі як відповідальність, акуратність,

наполегливість, упертість, працелюбність тощо. Ці якості, як правило, розглядаються за межами власне здібностей, але їхній нерозривний зв'язок зі здібностями не викликає сумнівів. Багато дослідників вважають працездатність «ядром потенційних характеристик особистості».

Обдарованість виступає як цілісний вияв здібностей людини в діяльності, як загальна якість інтегрованої в діяльності сукупності здібностей. Міра вияву обдарованості різна і визначається двома показниками: мірою вияву окремих здібностей; мірою інтегрованості окремих здібностей в діяльності.

У житті людини виділяються такі *стадії творчого розвитку*:

- ✚ вибіркової мотиваційно-творчої спрямованості особистості на певну діяльність;
- ✚ інтелектуально-творчої активності особистості до певного виду діяльності;
- ✚ підвищеної професійно-творчої активності особистості в певному виді діяльності;
- ✚ перших значних творчих досягнень особистості;
- ✚ стійкої творчої продуктивної діяльності;
- ✚ розвитку таланту;
- ✚ геніальності.

Кожен прояв творчих можливостей учня в навчальній діяльності визначається:

- ✚ природженими задатками особистості учня, особливостями його нейрофізіологічної сфери;
- ✚ індивідуальними особливостями психічних процесів особистості учня;
- ✚ творчими вміннями, які пов'язані з природженими задатками, навичками досвіду, з набутою організацією сенсорних і моторних полів мозку;
- ✚ спрямованістю особистості учня на творчу діяльність;
- ✚ характерологічними особливостями особистості учня.

Творчі можливості особистості проявляються в творчій діяльності і взаємодії, визначають її успішність, пов'язані з усіма сторонами особистості.

Кожна дитина по-своєму неповторна. Вона приходить у цей світ, щоб творити своє життя, знайти себе: хтось здібний до музики, образотворчого мистецтва, художньої праці, хтось до математики, хтось пише вірші, оповідання. Скільки дітей – стільки й здібностей, які залежать від психолого-фізіологічних особливостей людини, соціального оточення, сім'ї та школи.

У результаті досліджень науковцями виділено такі характерні особливості обдарованих дітей:

- ✚ часто «перескакують» через послідовні етапи свого розвитку;
- ✚ у них чудова пам'ять, яка базується на ранньому мовленні;
- ✚ рано починають класифікувати інформацію, що надходить до них;

- ✚ із задоволенням захоплюються колекціонуванням, при цьому їхня мета – не приведення колекції в ідеальний порядок, а її реорганізація, систематизація на нових підставах;
- ✚ мають великий словниковий запас, із задоволенням читають словники чи енциклопедії, придумують нові слова і поняття;
- ✚ можуть займатися кількома справами одразу, наприклад, стежити за декількома подіями, що відбуваються навколо них;
- ✚ дуже допитливі, активно досліджують навколишній світ і не терплять жодних обмежень своїх досліджень;
- ✚ можуть тривалий час концентрувати свою увагу на одній справі, вони буквально «занурюються» у своє заняття, якщо воно їм цікаве;
- ✚ мають розвинене почуття гумору;
- ✚ постійно намагаються вирішувати проблеми, які їм поки що не під силу;
- ✚ відрізняються різноманітністю інтересів, що породжує схильність починати кілька справ одночасно;
- ✚ часто роздратовують ровесників звичкою поправляти інших і вважають себе такими, що завжди мають рацію;
- ✚ їм бракує емоційного балансу, вони часто нетерплячі та поривчасті.

Н. Лейтес виділяє три *категорії обдарованих дітей*: учні з ранньою розумовою реалізацією; учні з прискореним розумовим розвитком; учні з окремими ознаками нестандартних здібностей.

3. Специфіка формування творчої особистості учня

Розвиток творчих здібностей слід розпочинати з ранніх років, використовуючи наявний нахил дитини до праці, саме цей нахил, на думку Н. Лейтеса, є дитяча обдарованість.

Для оцінки соціального розвитку дитини, творчих здібностей, інтелекту практичні психологи повинні використовувати різні психодіагностичні методи, що доповнюються відомостями батьків, даними спостережень за дитиною.

Існує багато методик, які допомагають пізнати творчу, обдаровану дитину з креативністю її мислення.

Зокрема:

- ✚ Методика Векслера допоможе визначити рівень інтелектуальних здібностей.
- ✚ Методика Кетелла допоможе оцінити інтелектуальні можливості дитини.
- ✚ Методика Айзенка допоможе визначити рівень інтелекту.
- ✚ Методика «Неіснуюча тварина» допоможе визначити, наскільки в дитини розвинена творча уява, оригінальність мислення, емоційний стан.
- ✚ Методика «Прогресивні матриці Равена» допоможе визначити рівень аналітико-синтетичних умінь.

✚ Анкета з визначення здібностей учнів за методикою американських вчених Хаана і Кафа допоможе визначити на основі співставлення з інтересами одноліток особливості спрямованості даної особистості.

Виявлення обдарованих і талановитих дітей – це тривалий процес. Обдарована дитина сама собі допоможе, якщо вчитель творчий, а навчальний процес цікавий, різнобічний, результативний.

Як же розвивати творчі здібності молодших школярів?

«Учень... це не посудина, яку потрібно наповнити,
а факел, якщо треба запалити»

К. Ушинський

1. Підхоплювати думки учнів, оцінюючи їх зразу, підкреслюючи їхню оригінальність, важливість, інтерес до нового.
2. Стимулювати і підтримувати ініціативу учнів, самостійність.
3. Створювати проблемні ситуації, що вимагають альтернативи, прогнозування, уяви.
4. Розвивати критичне сприйняття дійсності.
5. Вчити доводити починання до логічного завершення.
6. Надавати можливість виконувати більше навчальних завдань з обов'язковим підвищенням їх складності (при цьому має бути витриманий оптимальний обсяг додаткової роботи, щоб уникнути перевантаження).
7. Використовувати творчу діяльність вихованців при проведенні різних видів масових заходів, відкритих занять, свят.
8. Під час опрацювання програмового матеріалу залучати до творчої пошукової роботи з використанням випереджувальних завдань, створювати розвиваючі ситуації.
9. Активно залучати до участі в районних, обласних, Всеукраїнських конкурсах, змаганнях, виставках.
10. Впливати особистим прикладом.
11. Пам'ятати, що «своєчасно знайти, виховати й розвинути задатки і здібності у своїх вихованців, своєчасно розпізнати в кожному його покликання – це завдання стає тепер найголовнішим у системі навчально-виховного процесу» (В. Сухомлинський).

Мета навчання учнів 1-4 класів – забезпечити умови для інтелектуального, соціального, морального і фізичного розвитку учнів, виховання громадянина-патріота, а також забезпечити базову освіту та підготовку до успішного навчання в школі II та III ступенів.

Удосконалити освітній процес, роботу з обдарованими дітьми, дати їм ґрунтовні, міцні знання, озброїти їх практичним розумінням основ наук допомагають:

- ✚ олімпіади з базових дисциплін; олімпіади з творчого мислення;
- ✚ олімпіади з кмітливості та логічного мислення;
- ✚ конкурси;

✚ конкурси знавців математики та логічного мислення;
 ✚ інтелектуальні ігри: «Ланцюжок», «Так чи Ні», «КВК», «Ерудит», «Поле чудес», «Брейн-ринг», «Перший мільйон», «Щасливий випадок», «Бізнес», «Інтелектуальний хокей», «Вікторина», «Рольова гра «Дотепник», «Що? Де? Коли?», «Колесо фортуни», «О, щасливчик», «Зоряний час», «LG-Еврика», «Найрозумніший».

Елементи змагань, що містяться в іграх, сприяють розвитку здібностей творчого мислення, залучають учнів до активного життя. Розв'язуючи ребуси, кросворди, учні поступово починають складати власні головоломки, що сприяє розвиткові пам'яті, уваги, кмітливості, учні вчаться:

- ✚ самостійно працювати з літературою;
- ✚ аналізувати та систематизувати отримані дані;
- ✚ робити висновки.

Отже, при плануванні роботи з обдарованими дітьми можна порекомендувати такий перелік орієнтованих заходів:

1. Створення інформаційного банку даних обдарованих дітей із різних напрямів діяльності.
2. Систематизація матеріалів періодичних видань із проблеми дитячої обдарованості.
3. Проведення проблемно-тематичних семінарів із метою систематичного підвищення майстерності вчителів, які працюють з обдарованими дітьми.
4. Створення авторських програм та методичних розробок, спрямованих на виявлення та розвиток обдарованих дітей молодшого шкільного віку.
5. Організація постійно діючого консультпункту для вчителів початкових класів із залученням науковців, лікарів, психологів, методистів районних (міських) відділів освіти.
6. Залучення до роботи з обдарованими дітьми вчителів, які мають педагогічні звання «вчитель-методист», «старший вчитель».
7. Створення банку педагогічного досвіду щодо роботи з обдарованими дітьми.
8. Організація і проведення шкільних, районних (міських), олімпіад із базових дисциплін / українська мова, читання, математика, образотворче мистецтво, з курсу «Я в Україні».
9. Формування груп для індивідуального сумісного навчання обдарованих дітей на базі однієї паралелі (3-4 кл.) з урахуванням рівня здібностей та сфери обдарованості, запитів кожної дитини.
10. Підготовка до друку матеріалів із досвіду роботи, рекомендацій учителів, які працюють з обдарованими дітьми.
11. Організація та проведення творчих звітів педагогів за результатами роботи з обдарованими дітьми на індивідуальних заняттях, гуртках, студіях.
12. Забезпечення до участі обдарованих дітей у міських, районних, обласних творчих конкурсах.
13. Здійснення моніторингу стану здоров'я обдарованих дітей.

14. Розробка системи матеріального та морального заохочення обдарованих учнів та вчителів, які працюють з ними.

15. Розгляд питань організації роботи з обдарованими дітьми та визначення подальших напрямів роботи на засіданнях шкільних, районних (міських) методичних об'єднань учителів, педагогічних радах, нарадах при директору.

Таким чином, діяльність вчителя з формування творчої особистості учня повинна бути спрямована на забезпечення розвитку: внутрішніх передумов учня до творчості; додаткових творчих якостей його особистості, які сприяють успішній творчій діяльності та життєдіяльності людини.

Загалом виділяють *п'ять видів діяльності вчителя на уроці*, які вважають сприятливими для творчого розвитку учнів:

- ✚ діяльність, що мотивує учнів до процесу навчання та сприяє розумінню ними його значення для особистісного розвитку;
- ✚ діяльність, що цілеспрямовує, орієнтує учнів на мету і результат, який треба отримати, спрямовує їх увагу на зміст і значення творчої діяльності, яку вони виконують;
- ✚ діяльність, що індивідуально диференціює учнів, розвиває різні рівні можливостей учнів, не обмежує їх у часі, стимулює всіх до відповідей;
- ✚ діяльність, яка організує колективну творчу діяльність учнів забезпечує організацію групових форм творчої навчальної діяльності;
- ✚ діяльність, яка організує контрольню-оцінювальну діяльність учнів.

4. Моделі співтворчості педагога й учнів

Педагогічна взаємодія є необхідною умовою ефективності педагогічного процесу. Поняття «взаємодія» включає в себе в єдності педагогічний вплив і власну активність вихованця, що виявляється у відповідних уявленнях або опосередкованих впливом на педагога й на себе самого (самовиховання).

Взаємна активність вихователів і вихованців у педагогіці позначається термінами «педагогічна взаємодія», «педагогічне співробітництво», «педагогічне партнерство», «співтворчість». Взаємодія – це своєрідне втілення зв'язків, взаємин між людьми, котрі, вирішуючи спільні завдання, взаємовпливають, доповнюють один одного і досягають успіху в розв'язанні поставлених завдань. Природно, що змін зазнають і суб'єкти, і ті об'єкти, на які спрямована взаємодія. Разом – означає не сумарно, а взаємодоповнюючи.

Педагогічний процес – це динамічна взаємодія вихователів і вихованців, спрямована на досягнення поставленої виховної мети. Педагогічна взаємодія своєрідна: її зміст та способи визначаються завданнями виховання і навчання людей. Завдання заздалегідь передбачають зміну стану, перетворення властивостей і якостей вихованців. Тому можна констатувати, що педагогічний процес є процесом, у якому соціальні ідеї перетворюються в якості особистості.

Педагогічна взаємодія набуває дієвості, якщо технічні прийоми, які використовує вчитель, сповнені високих прагнень гуманістичного відношення до школярів і спрямовані на розвиток їхньої особистості. Визначаючи у свій час навчально-виховний процес як «багатогранний процес постійного духовного збагачення й оновлення», В. Сухомлинський підкреслював, що не можна зводити педагогічний процес лише до педагогічного впливу вчителя на учнів.

Моделі співтворчості педагога й учнів:

1. Вчитель не співвідносить свій творчий процес з творчою діяльністю учнів.
2. Педагог співвідносить свій творчий процес з творчою діяльністю класу.
3. «Дзеркало», у якому постійно відбиваються і творча активність учнів загалом, і конкретні індивідуальні творчі прояви.

5. Управління творчим розвитком особистості в освітньому процесі

Школа – це заклад освіти, у якому взаємодіють різні компоненти (учні, вчителі, зміст освіти, методи навчання, навчально-матеріальна база тощо). «Фокусом», у якому сходяться всі ці компоненти, є освітній процес. Саме він є головним системоутворюючим фактором, що визначає якісну специфіку школи. Сутність управління школою можна визначити терміном «педагогічне управління», яке здійснюють не тільки директор школи і його заступник, але й кожен вчитель у процесі навчання, виховання і розвитку учнів (Ю. Васильєв).

Управління освітнім процесом невідривно пов'язане із застосуванням законів педагогіки і психології. Більше того, воно є вторинним по відношенню до них, оскільки ці закони використовуються для організації освітнього процесу. Саме на рівні діяльності вчителя і народжується той реальний процес управління, який стає (а точніше – повинен стати) об'єктом глибокого й зацікавленого дослідження. Специфіка управління школою полягає в тому, що види управління, які здійснюються в школі, не є рівнозначними. Згідно з основним соціальним завданням школи першорядними в її діяльності є виховання, навчання, розвиток особистості учня. Звідси випливає, що серед інших видів управління в школі першорядне значення повинно мати управління саме вихованням, навчанням, розвитком особистості дитини. Цілісний діяльнісний підхід до процесу навчання дозволяє більш повно і в певній послідовності розмістити його основні компоненти, більш коректно визначити місце суб'єктів, об'єктів і умов навчання, охопити у взаємних зв'язках соціальний (цілі, зміст), психологічний (мотиви, воля, емоції, мислення та ін.), кібернетичні (планування, організація, регулювання, контроль) аспекти, які не просто додаються, а якісно по-новому синтезуються.

Основними умовами оптимальної побудови процесу навчання

вважають такі: спеціальну науково-методичну підготовку вчителів; озброєння вчителів програмою й доступними методиками вивчення школярів з тією метою, щоб процес навчання оптимальною мірою враховував індивідуальні особливості учнів; сприятливі навчально-матеріальні, шкільні санітарно-гігієнічні та морально, психологічні умови для успішного функціонування навчального процесу.

Під ***педагогічним управлінням творчою навчальною діяльністю учня*** будемо розуміти (побудовану на результатах психолого-педагогічної діагностики) діяльність педагога щодо відбору, вдосконалення і застосування системи цілей, змісту, форм і методів планування, організації, координування і коригування, контролю і діагностики навчально-виховного процесу, що сприяє розвитку творчих можливостей як окремої особистості, так і колективу учнів, а також впливає на підвищення рівня творчої педагогічної діяльності самого вчителя. За таких умов здійснення періодичного діагностичного контролю за розвитком творчих можливостей учня в процесі навчання стає необхідною умовою ефективності розвитку його особистості. Професор В. Бондар так пише про це: «Якщо вчитель не враховує навчальні можливості кожного учня, будує навчання, яке не веде за собою розвиток дитини, а підтасовується під їхні мінімальні можливості, – про який розвиток і виховання учнів може йтися на такому уроці». Специфіка творчої навчальної діяльності учнів, як зазначає В. Андреев, полягає в тому, що вона, як правило, здійснюється на основі самоуправління окремого учня, а також самоуправління колективу. Саме тому вчений наголошує, що педагогічний процес – це діалектична єдність педагогічного управління й самоуправління особистості і колективу вихованців у різних видах діяльності з метою всебічного й гармонійного розвитку останніх.

УМОВИ УСПІШНОСТІ УПРАВЛІННЯ

Навчання – шлях підготовки особистості до життя, до участі у створенні матеріальних і духовних цінностей, потрібних для суспільства і для неї самої. В. Сухомлинський писав, що важливою умовою повноцінного розумового виховання є *міцні, свідомі знання елементарних істин науки* – тих азів, з яких починається навчання і без яких неможливо оволодіти вершинами знань.

Ускладнення у формуванні творчої особистості учнів пов'язані з тим, що вчителями недостатньо *усвідомлюється взаємозв'язок між навчанням і творчим розвитком*. Навчання не тільки сприяє розвитку творчої особистості учня, а й певною мірою залежить від нього. Спираючись на досягнення у творчому розвитку учнів, процес навчання включає їх у виконання нових, складніших творчих навчальних завдань. Учні успішно оволодівають на кожному віковому етапі тим, що не виходить за межі їх можливостей, до засвоєння чого вони готові.

Саме тому особливого значення для формування творчої особистості учня має *індивідуальний підхід*. Основою індивідуального підходу до учнів у навчанні є знання вчителем їхніх психолого-індивідуальних особливостей, здібностей, ставлення до навчання. Особливо помітними є різниця в темпах виконання творчих навчальних завдань, швидкості та якості оволодіння потрібними для цього діями, операціями і прийомами розумової роботи, в гнучкості, самостійності мислення, співвідношенні в ньому конкретного й абстрактного. Завдання школи полягає саме в тому, щоб на основі вивчення індивідуально-психологічних особливостей дитини якнайповніше розвивати її творчі можливості в процесі навчання. Індивідуальний підхід до учнів при організації їх творчої навчальної діяльності не зводиться тільки до того, щоб «пристосувати навчання до індивідуальних особливостей учнів». Через індивідуальний підхід учитель повинен впливати на формування індивідуальних особливостей учнів, сприяти максимальному розвитку нахилів, здібностей, талантів кожного, усувати негативні індивідуальні риси, якщо такі починають виявлятися в окремих учнів. Тільки враховуючи результати оцінювання творчих можливостей учнів, учитель може визначити стратегію навчально-виховного процесу, спрямованого на розвиток творчих можливостей кожного учня й учнівського колективу в цілому. Індивідуальний підхід до учнів виявляється й у педагогічному управлінні домашніми завданнями. Як демонструють дослідження, тільки 64 % учнів старших, 52 % середніх, 23 % початкових класів чітко уявляють собі, як ефективно організувати свою самостійну роботу вдома. Вчителі практикують диференційовані, індивідуальні домашні завдання відповідно до конкретних хиб, помилок учнів, але тільки 9 % учителів при визначенні змісту домашніх завдань свідомо враховують закономірності, етапи й умови протікання творчого процесу.

Готовність до життя не вичерпується набутою в школі певною сумою знань, умінь і навичок, вона включає *прагнення і бажання вчитися далі, певний ступінь творчого розвитку особистості*. Творчий розвиток особистості відбувається через навчання і завдяки йому. Навчальна діяльність є формою вияву розвитку особистості дитини і його основним фактором.

Творча навчальна діяльність учнів є формою вияву й основним фактором розвитку і формування творчої особистості учня. В процесі творчої навчальної діяльності учні виконують передбачені творчі завдання, які сприяють розвитку їх творчих якостей, що забезпечують успішну творчу діяльність людини. Значною мірою це стосується розвитку творчого мислення учнів. У процесі виконання творчих навчальних завдань формуються різні дії мислення, що перетворюються потім на творчі операції мислення (висування гіпотез, виявлення протиріч, аналіз, синтез, абстрагування тощо).

Під впливом навчання в учнів виникають нові потреби, інтереси, запити, емоції та інші компоненти їх пізнавальної та практичної діяльності.

Інтереси до творчої діяльності не тільки виявляються, а й формуються в процесі творчої навчальної діяльності. У навчанні розвиваються й різні компоненти загальних і спеціальних здібностей учнів (сенсорні, перцептивні, мисленнєві, вербальні, мнемічні та ін.). Крім того, творча навчальна діяльність відіграє важливу роль у формуванні моральних, вольових якостей особистості. Існує така точка зору, що учнів з високим рівнем розвитку творчих можливостей не треба обмежувати при переході до вивчення складнішого матеріалу, навіть якщо вони не засвоїли повною мірою всіх елементів загальноприйнятої навчальної програми. Вважається, що такі обмеження гальмують розвиток потенціальних творчих можливостей.

Так, наприклад, якщо учень має складнощі при вивченні мови, орфографії, граматики, але бажає писати вірші, оповідання, він повинен зустріти з боку вчителя заохочення свого творчого пошуку. При цьому стимулювання самовираження дитини і засвоєння базового матеріалу будуть іти паралельно.

Механізми поштовху до творчої активності педагога (наслідування, взаємовплив, інтуїція, інсайт)

Найбільш поширенішими у практиці є наступні *механізми*:

- наслідування;
- механізм взаємовпливу;
- інтуїція;
- інсайт.

Лекція 5

ТВОРЧІ МОЖЛИВОСТІ УЧНІВ ТА ВЧИТЕЛІВ: ТЕХНОЛОГІЇ ВИВЧЕННЯ

Мета:

засвоїти теоретичні положення теми лекції, проаналізувати основні засоби діагностики та розвитку творчих можливостей учнів; окреслити технології вивчення рівня творчої педагогічної діяльності вчителя; визначити провідні технології вивчення рівня творчої педагогічної діяльності колективу вчителів.

План лекції:

1. Засоби діагностики та розвитку творчих можливостей учнів.
2. Технологія вивчення рівня творчої педагогічної діяльності вчителя.
3. Технологія вивчення рівня творчої педагогічної діяльності колективу вчителів

Основні дефініції теми: проєктивні методи, тести, структурно-компонентний метод вивчення творчої особистості, самооцінка вчителя.

ЛІТЕРАТУРА

- Антощак О., Ганжала І., Ніколаснко Н.* Розуміння – розум. Київ: Шкіл. світ, 2006. 112 с.
- Бугрій О.* Творчість у педагогічній діяльності. *Вища школа.* 2009. №4. С.87-92.
- Зязюн І.* Краса педагогічної дії: Навч.посіб. для вчителів, аспірантів, студентів середніх та вищих навч. закладів / І.Зязюн, Г.Сагач. Київ: Українсько-фінський інститут менеджменту і бізнесу, 1997. 302 с.
- Сисоєва С.* Основи педагогічної творчості: підручник. Київ: Міленіум, 2006. 346с.
- Сисоєва С.* Педагогічна творчість: монографія. Київ: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. 150 с.

1. ЗАСОБИ ДІАГНОСТИКИ ТА РОЗВИТКУ ТВОРЧИХ МОЖЛИВОСТЕЙ УЧНІВ

Визначення рівня розвитку творчих можливостей й ступеня самостійності учнів – завдання значно складніше, ніж оцінка засвоєння фактичного матеріалу, та слід підкреслити, що без засвоєння суми конкретних знань нема й не може бути творчого розвитку. Діагностичні дослідження рівня розвитку творчих можливостей учнів повинні стати специфічним етапом в управлінській діяльності керівників і вчителів шкіл по формуванню творчої особистості учня в освітньому процесі.

ПРОЕКТИВНІ МЕТОДИ

Для вивчення процесу формування особистості використовують проєктивні методи, які, згідно Франку, включають в себе експозицію стимулів для вираження особистого судження тим, хто випробовується. Це судження залежне від психічних особливостей особистості. Проєктивні методи передбачають, що індивід організує дії, виходячи із своїх власних перцепцій: почуттів, емоцій, всіх інших елементів своєї особистості, а тому можна зробити висновок про основні риси його особистості. Основний принцип проєктивного підходу – використання неоднозначного стимулювання – створює умови для складної аналітико-синтетичної діяльності особистості. Людина виділяє ознаки, які розглядаються нею як істотні, відкидає неістотні, співставляє, виказує найбільш ймовірні припущення, вибирає найбільш підходящу гіпотезу; вся ця складна діяльність пройнята особистісним смислом, спрямована на вирішення проблеми, тобто зняття невизначеності. Очевидно, що з усіх можливих виходів із ситуації, людина вибирає той, який є в її досвіді, закріплений через дії і переживання, тобто, «проєктує» належний їй спосіб до розв'язання проблеми.

Зовнішні причини діють скрізь внутрішні умови, які самі формуються в результаті зовнішніх впливів (С. Рубінштейн). Проєкція, яка обумовлена активністю особистості, її сприйняттям, – це не просто механічний процес накладання суб'єктивного в процесі формування дії або проєкція у власному значенні цього слова, а органічно вплетений у дію фактор, який визначає ефект будь-якого зовнішнього впливу. Таким чином, проєктивні методики є прийомами опосередкованого вивчення особистості, які базуються на створенні сприятливих умов, специфічної, пластичної стимулюючої ситуації для прояву тенденцій, установок, емоційних станів і інших особливостей особистості. Саме тому при вивченні і розвитку творчих

якостей особистості учня у навчально-виховному процесі такого значення набуває створення сприятливих психолого-педагогічних умов, творчої атмосфери, застосування методів і прийомів стимулювання творчої активності учня.

Дуже важливо при цьому, щоб учень відносився з довірою до вчителя, бачив у ньому свого наставника і радника.

Психолого-педагогічна наука і практика, вирішуючи проблеми, пов'язані з розвитком особистості, її талантів і обдарованості, повинна розвиватися саме як проєктивна наука, а проєктивні методи можуть використовуватися не тільки для вивчення особистості, а й для її розвитку у навчально-виховному процесі. Наприклад, до групи проєктивних методів відноситься метод «незакінчених речень». В експериментально-психологічній лабораторії В. Бехтерева метод «незакінчених речень» використовувався для дослідження уявлення.

У педагогічній психології для визначення типу особистості використовується варіант метода «незакінчених речень» Майерсона. Цей метод знайшов широке використання у навчально-виховному процесі для розвитку творчих можливостей учнів.

ТЕСТИ

С. Рубінштейн визначав тест як випробування, яке має за мету градування, визначення рангового місця особистості у групі чи колективі, установлення його рівня. Він вважав, що тест завжди спрямований на особистість і повинен бути засобом діагнозу і прогнозу. К. Гуревич визначає тест як стандартизоване, як правило, обмежене часом випробування. На нашу думку, з точки зору застосування тестів у навчально-виховному процесі для розвитку творчих можливостей учнів, вичерпним є визначення тестів, яке запропонував С. Геллерштейн. Він вважає, що тест – це випробувальний експеримент, який носить характер певного завдання, стимулює певну форму активності, і, виконання якого піддається якісній і кількісній оцінці і служить симптомом досконалості (розвинутості) певних функцій. На сьогоднішній день існує декілька класифікацій тестів. Ми вважаємо, що найбільш придатною для трансформації на педагогічний процес є класифікація В. Блейхер і Л. Бурлачук, в якій тести класифікуються за ознакою: «Що досліджується тестом?». Ці автори виділяють тести інтелекту; тести інтересу; тести знань і умінь; тести спеціальних здібностей; тести характерологічні (особистісні); тести для дослідження окремих психічних функцій (пам'яті, уваги, мислення тощо). Сьогодні з'явилася нова категорія тестів, що виходять за межі психології у галузь педагогіки, і які називаються дидактичними. Ці тести використовуються для перевірки міцності засвоєних знань, умінь, навичок. Як бачимо, з вищенаведених назв тестів, всі вони можуть бути використані не тільки для діагностичних досліджень, а й для розвитку певних якостей особистості в процесі навчання.

СТРУКТУРНО-КОМПОНЕНТНИЙ МЕТОД ВИВЧЕННЯ ТВОРЧОЇ ОСОБИСТОСТІ

В основу технології вивчення творчої особистості учня покладено структурно-компонентний метод оцінювання сформованості творчої особистості учня, який ґрунтується на припущенні, що сформованість творчої особистості учня визначається актуальним рівнем розвитку його творчих можливостей.

Формування та розвиток творчої особистості дитини починається з перших днів її життя. Будемо виходити з того, що, якщо дитина фізично і психічно здорова, і її розвитку приділяється належна увага, то її творчі можливості можуть розвиватися досить активно. Великого значення для формування творчої особистості дитини мають умови розвитку саме у ранньому дитинстві, тому організація творчого виховного процесу у дошкільних установах потребує ретельного наукового і практичного дослідження. Прогалини у розвитку саме у дошкільному віці безпосередньо впливають на ефективність подальшого формування творчої особистості, і, що дитина з дошкільного закладу повинна приходити до школи з відповідною психолого-педагогічною характеристикою, в якій, необхідно відобразити: особливості її домашнього оточення; дошкільний досвід життя; особливості емоційної сфери; особливості психічних процесів; основні риси характеру; відомості про найбільш характерні пізнавальні здібності та навички дитини; аналіз творчих можливостей дитини.

Безумовно, що складання такої психолого-педагогічної характеристики вимагає від вихователя і психолога дошкільного закладу відповідного науково-теоретичного рівня та професійної підготовки.

Психолого-педагогічна характеристика разом із співбесідами у школі дає вчителям початкове уявлення про розвиток творчих можливостей дитини. Основною для педагогічного оцінювання рівня сформованості творчої особистості учня та творчих можливостей учнівського колективу є система творчих якостей особистості учня, яка відображає його спрямованість на творчу діяльність, характерологічні особливості, творчі уміння та індивідуальні особливості психічних процесів, покладені в основу структури його творчих можливостей.

Структурно-компонентний метод (СКМ) педагогічного оцінювання творчих можливостей учня передбачає такі етапи:

1. Аналіз соціально-побутових умов учня і стану його здоров'я.
2. Вивчення особливостей спрямованості і характерологічних особливостей учня.
3. Вивчення творчих умінь учня.
4. Вивчення індивідуальних особливостей психічних процесів, які сприяють успішній творчій діяльності.
5. Аналіз розвитку творчих можливостей учня.
6. Побудова профілю творчої особистості учня, його аналіз.

7. Прогноз щодо подальших педагогічних дій у напрямі творчого розвитку учня.

Дослідження творчих можливостей учнів проводиться методом незалежних *експертних характеристик*. Оцінка якостей особистості незалежними компетентними особами практично співпадає з оцінкою, проведеною за психологічними тестами (Г. Айзенк).

До експертних оцінок залучаються вчителі, які працюють з учнями не менше одного року, вихователі, батьки, класні керівники, керівники гуртків тощо. Перед проведенням дослідження з експертами проводяться психолого-педагогічні семінари, на яких детально розкриваються основні теоретичні та технологічні аспекти проведення оцінювання. Після цього визначається термін додаткового спостереження за учнями (1-3 місяці).

При дослідженні рівня творчих можливостей старшокласників доцільно залучати самих учнів, використовуючи при цьому як одну з експертних оцінок їх самооцінку.

При дослідженні творчих умінь крім експертних оцінок доцільно використовувати відповідні психологічні методики.

При дослідженні індивідуальних особливостей психічних процесів крім експертних оцінок обов'язково слід використовувати відповідні психологічні методики. У цьому випадку експертні оцінки, як правило рідко бувають об'єктивними, і свідчать скоріше про педагогічну інтуїцію вчителя.

При вивченні індивідуальних особливостей психічних процесів, які мають провідне значення для творчості, необхідно брати до уваги такі методики, які зручно використовувати у навчально-виховному процесі.

Наведемо найбільш поширені методики для вивчення «творчих» психічних процесів:

- для вивчення *готовності пам'яті*: порівняння результатів мимовільного і немимовільного запам'ятовування слів;
- методики «оперативна пам'ять»; «пам'ять на числа»; тести Мейлі «Геометричні фігури».
- для вивчення *асоціативності пам'яті*: методика парних асоціацій;
- для вивчення *цілісності, синтетичності, свіжості, самостійності сприйняття*: методика сприймання багатозначних, зашумлених малюнків; складання оповідання по малюнку; дослідження кількості об'єктів які можуть одночасно сприйматися; складання розрізаних малюнків;
- для вивчення *дивергентності мислення* лабіринти Д. Векслера; знаходження відмінностей між словами; розробка креслень, різних конструкцій; парадоксальні питання;
- для вивчення *точності мислення*: методика «Третій зайвий», логічні ланцюжки, по Г. Айзенку; розкриття закономірностей; доведення теорем; знаходження і формулювання теорем; знаходження протилежностей;
- для вивчення *пошуково-перетворюючого стилю мислення*: методики «закономірності числового ряду», виділення суттєвих ознак; знаходження

спільного і відмінного між двома предметами; класифікація малюнків традиційних предметів; виключення зайвого слова; задачі на кмітливість;
 – для вивчення альтернативності мислення: методика «нетрадиційне використання традиційних предметів»; використання одного предмета у багатьох випадках; визначення значення багатозначних слів.

При проведенні досліджень в старших класах (10–11) можна як одну з експертних оцінок враховувати самооцінку учнів. Вивчення самооцінки старшокласників можна робити при безпосередніх бесідах з учнями, за допомогою анкет або творчих завдань. Відповіді на анкети аналізуються, оцінюються по трьох рівнях та заносяться в картку як одна з експертних оцінок.

При вивченні творчих умінь і індивідуальних особливостей психічних процесів доцільно інтерв'ювати учнів у присутності всіх експертів.

При застосуванні структурно-компонентного методу педагогічного оцінювання творчих можливостей учня у вчителя з'являється можливість:

- педагогічного управління формуванням творчої особистості учня;
- обґрунтованого комплектування різнорівневих, профільних класів;
- індивідуалізації навчання;
- створення сприятливих умов для розвитку творчих можливостей учня на уроці та в позаурочній діяльності;
- підвищення ефективності взаємодії з учнем в процесі навчання.

Для скорочення часу і підвищення ефективності досліджень творчих можливостей учнів, класних колективів, аналізу їх стану і динаміки розвитку можна використовувати відповідне програмне забезпечення для комп'ютерів.

ТЕХНОЛОГІЯ АНАЛІЗУ ТВОРЧИХ МОЖЛИВОСТЕЙ УЧНІВСЬКОГО КОЛЕКТИВУ

Якщо вчитель володіє інформацією про рівень розвитку творчих можливостей кожного учня, то можна проаналізувати творчі можливості всього учнівського колективу і виробити стратегію взаємодії з учнями, спрямовану на подальший творчий розвиток.

Технологію аналізу творчих можливостей учнівського колективу доцільно застосовувати на початку навчального року і проводити за такими етапами:

- дослідження творчих можливостей окремих учнів: визначення коефіцієнтів розвитку творчих мотивів, характерологічних особливостей, творчих умінь і психічних процесів; визначення середнього балу успішності кожного учня (за попередній навчальний рік);
- побудова розгорнутого «творчого» портрету класу;
- побудова профілю творчих можливостей класного колективу;
- аналіз особливостей творчих якостей учнів даного класу;
- розробка заходів щодо оптимальної організації навчально-виховного процесу, спрямованого на формування і розвиток творчої особистості учнів.

Можна проаналізувати ступінь розвиненості мотивів, характерологічних особливостей, творчих умінь, психічних процесів, які сприяють формуванню творчої особистості учня, окремі його якості, з метою посилення їх розвитку у навчально-виховному процесі.

Серед творчих умінь і психічних процесів потребують уваги розвиток: здатності до дослідницької діяльності; здатності до подолання інерції мислення; вміння аналізувати, інтегрувати та синтезувати інформацію; дивергентності та альтернативності мислення.

Таким чином виділяються пріоритетні напрями у роботі з творчого розвитку учнів в освітньому процесі.

Аналіз «творчого портрету» класу і профілів творчої особистості учнів цього ж класу стає основою в організації оптимальної творчої взаємодії в системі «вчитель, учень».

Такий підхід до організації освітнього процесу приводить до розуміння оптимальності творчої педагогічної діяльності вчителя.

Оптимальною творчою педагогічною діяльністю вчителя можна вважати таку, яка забезпечує позитивну динаміку розвитку творчих можливостей учнів у конкретних умовах педагогічної праці, тобто забезпечує реалізацію принципу оптимальності (досягнення найкращого результату в конкретних умовах педагогічної праці).

За таких умов вчитель при проектуванні навчально-виховного процесу буде добирати такі дидактичні засоби, які відповідають рівню розвитку творчих можливостей більшої кількості учнів класу, враховують індивідуальний рівень розвитку творчих можливостей меншості, а тому сприяють розвитку творчих можливостей всіх учнів.

Висновок про оптимальність творчої діяльності вчителя у такому її розумінні не можна зробити, тільки спостерігаючи працю вчителя без дослідження динаміки розвитку творчих можливостей учнів. Оптимальність творчої педагогічної діяльності вчителя у конкретному класі не є щось застигле і визначене раз і назавжди, рівень її змінюється з розвитком творчих можливостей учнів і потребує коректування на основі психолого-педагогічної діагностики.

Ставлення учителя до дітей має істотне значення для їх успіхів у навчанні. Якщо вчитель чекає від учня низьких результатів, то його чекання виправдовується. Така ситуація є найбільш поширеною там, де учнів штучно розподіляють у класи за здібностями. За таких умов наші західні колеги стверджують, що гетерогенні (не поділені за здібностями) класи, вільні дискусії на класних зборах та відміна стандартних оцінок значною мірою сприяють подоланню упередженості з боку вчителів і створюють стимули для ефективного навчання дітей. Такої самої точки зору додержуються педагоги вальдорфських шкіл.

Підкреслимо, що проведення таких аналітичних досліджень сприяє переорієнтації мислення вчителя на користь необхідності урахування рівня

розвитку творчих можливостей учнів при організації навчально-виховного процесу, спрямованого на формування творчого учня.

2. ТЕХНОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ РІВНЯ ТВОРЧОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ВЧИТЕЛЯ

Підготовка вчителя до суб'єкт-суб'єктної взаємодії в освітньому процесі значною мірою залежить від:

- усвідомлення вчителем власного рівня творчої педагогічної діяльності;
- здатності вчителя до самооцінки;
- правильного визначення вчителем напрямів професійного самовдосконалення і самовираження.
- Тому важливим аспектом професійної діяльності вчителя є спостереження ним і вивчення творчої праці колег.

Враховуючи це, нами розроблена технологія оцінювання рівнів творчої педагогічної діяльності вчителя та педагогічного колективу з урахуванням самооцінок вчителів.

У практиці роботи закладів загальної середньої освіти в Україні висновок про характер творчої педагогічної діяльності вчителя робиться, як правило, під час його атестації, коли вчителю присвоюється відповідна професійна категорія.

Разом з тим, як це не парадоксально, немає чітко виражених критеріїв оцінювання діяльності педагогічних працівників. Під час атестації складаються об'ємні характеристики, які мають, як правило, загальний недолік: підбиваючи підсумок педагогічної діяльності вчителя, вони не відображають динаміку творчого зростання вчителя, а тому не дають вчителю порад не майбутнє, не стимулюють до подальшого розвитку своїх творчих можливостей.

Разом з тим, існує нагальна потреба у визначенні загального рівня творчої діяльності вчителя та вивченні динаміки його зміни з метою надання вчителю диференційованої та індивідуальної психолого-педагогічної теоретичної і практичної допомоги.

Запропонована нами технологія вивчення рівня творчої педагогічної діяльності вчителя передбачає такі етапи:

1. Визначення кількісного і якісного складу груп експертів для вивчення діяльності вчителя у кожній підсистемі.
2. Вивчення і визначення експертами рівня творчої діяльності вчителя у кожній підсистемі.
3. Вивчення самооцінки творчої діяльності вчителя у кожній підсистемі.
4. Визначення середніх експертних оцінок та загальних оцінок рівнів творчої діяльності вчителя у кожній підсистемі.
5. Визначення загального рівня творчої діяльності вчителя.

6. Побудова діаграми творчої педагогічної діяльності вчителя, її аналіз та розробка рекомендацій по підвищенню рівня творчої педагогічної діяльності вчителя.

Проаналізуємо визначені етапи технології вивчення рівня творчої педагогічної діяльності вчителя.

Визначення рівня творчої педагогічної діяльності вчителя доцільно проводити під час його атестації. У цей період з працею вчителя ретельно ознайомлюються директор школи, його заступник з навчально-виховної роботи, голови методичних об'єднань, кращі вчителі школи та району, представники громадськості; можуть залучатися батьки і учні.

При вивченні творчої педагогічної діяльності вчителя у кожній підсистемі та його підготовки до проведення самооцінювання доцільно використовувати:

- технологічні карти спостереження та самоспостереження діяльності вчителя;
- пам'ятки для вивчення та самовивчення творчих аспектів діяльності вчителя у кожній підсистемі;
- анкети для опитування та самоопитування;
- анкети для оцінювання та самооцінювання;
- пам'ятки для аналізу, самоаналізу і само вивчення досвіду;
- комп'ютерні програми по узагальненню та аналізу досвіду роботи вчителя, визначенню рівня його творчої діяльності.

З метою вивчення творчого аспекту діяльності вчителя на уроці або при проведенні позаурочного заходу можна використовувати технологічні картки спостереження та самоспостереження діяльності вчителя по формуванню творчої особистості учня на уроці.

При вивченні та самовивченні творчого аспекту підготовки вчителя до уроку чи позаурочного заходу можна використовувати пам'ятки, за допомогою яких проводиться аналіз чи самоаналіз праці вчителя за такими напрямками:

- чи відрізняється новизною та оригінальністю планування уроків педагога;
- чи повною мірою використовуються можливості змісту навчального матеріалу для подальшого розвитку учнів;
- чи враховується рівень розвитку учнів при виборі та розробці змісту, форм, методів та засобів навчання;
- чи доцільно підбирається й виготовляється розвиваючий дидактичний матеріал і наочність;
- чи використовується у практичній роботі досягнення психолого-педагогічної науки, педагогічний досвід;
- чи передбачаються шляхи створення творчої атмосфери на уроці;
- чи прогноуються результати уроку.

Великого значення для підвищення рівня та результативності творчої педагогічної діяльності набуває створення вчителем власної творчої лабораторії, яка складається:

- з дидактичного матеріалу, наочних засобів, спрямованих на розвиток учнів;
- авторських програм, методик тощо;
- методики самовиховання, саморозвитку, самовдосконалення вчителя;
- результати і динаміку результатів його творчої педагогічної діяльності.

Наприклад, з метою вивчення та самовивчення творчого аспекту діяльності вчителя при плануванні навчально-виховного процесу можна використати таку анкету:

Анкета

вивчення творчого аспекту планування вчителем
освітнього процесу

1. Чи існує у Вас система при розробці мети освітнього процесу: при загальному, тематичному та позаурочному плануванні?
2. Чи існує у Вас система в застосуванні різних форм і методів розвитку творчих можливостей учнів і як вона відбивається у плануванні?
3. Якими психолого-педагогічними ідеями ви користуєтеся при побудові навчально-виховного процесу?
4. Як відбивається у плануванні Ваша особиста творча концепція?
5. Чи плануєте Ви кілька шляхів вирішення педагогічних проблем?
6. Чи даєте Ви ймовірний прогноз результатів освітнього процесу?
7. Якими особливостями відрізняється Ваше планування освітнього процесу?
8. Як Ви враховуєте особливості свого впливу на учнів при плануванні освітнього процесу?

3. ТЕХНОЛОГІЯ ВИВЧЕННЯ РІВНЯ ТВОРЧОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ КОЛЕКТИВУ ВЧИТЕЛІВ

Аналіз діяльності кожного вчителя і творчої роботи методичного об'єднання в цілому дає змогу, крім творчих індивідуальних планів роботи з учителями, скласти план роботи методичного об'єднання, в якому передбачити індивідуальні особливості професійних потреб кожного учителя.

Протягом навчального року на засіданнях методичного об'єднання заслуховувались творчі звіти як окремих вчителів, так і динамічних груп. Для стимулювання творчого пошуку вчителів з розвитку творчих можливостей учнів під час планування роботи методичного об'єднання передбачалось проведення нестандартних відкритих уроків та позакласних заходів.

Рівень творчої педагогічної діяльності вчителя детермінує його кваліфікаційну категорію.

Репродуктивний рівень творчої педагогічної діяльності в основному притаманний вчителям, які не мають кваліфікацій, ну категорію «спеціаліст»,

професійно компетентні, забезпечують нормативні стандарти навчання і виховання.

Раціоналізаторський рівень творчої педагогічної діяльності притаманний, як правило, педагогічним працівникам, які мають кваліфікаційну категорію «спеціаліст II категорії» і проявляють достатній професіоналізм, використовують сучасні форми і методи навчання і виховання, працюють продуктивно.

Конструкторський рівень творчої педагогічної діяльності проявляється у вчителів, які мають кваліфікаційну категорію «спеціаліст I категорії». Ці вчителі відзначаються ґрунтовною професійною компетентністю, володінням ефективними формами і методами педагогічної діяльності, результативністю у розв'язанні навчально-виховних і методичних завдань.

Новаторський рівень творчої педагогічної діяльності притаманний, як правило, вчителям, які мають вищу кваліфікаційну категорію і проявляють високий рівень професіоналізму, ініціативи, творчості, досконало володіють ефективними формами і методами організації освітнього процесу, творчого розвитку учнів, забезпечують високу результативність своєї праці.

